

*Yeni Küresel Mücadelede
Kafkasya ve
Karabağ Sorunu*

Araz ASLANLI

EkoAvrasya
YAYINLARI

**Yeni Küresel Mücadelede
Kafkasya ve Karabağ Sorunu**

Araz Aslanlı

EkoAvrasya Yayın No: 2013/3
ISBN: 978-605-87972-7-7

Editör

Murat DAVUTOĞLU

Dizgi - Tasarım

Enver AYDIN

Baskı

SATA Reklam Tasarım
Basın Yayın Matbaacılık Org.
Dan. İnş. İç ve Dış Tic. Ltd. Şti.
Arjantin Cad. Halıcı Sok. No: 6/1 GOP / ANKARA
Tel.: +90 (312) 468 72 82 - 83
www.satareklam.com

Birinci Baskı

Basım Adeti: 1.000

Basım Tarihi

Eylül 2013

EkoAvrasya

Esterگون Türk Kültür Merkezi No: 12 Keçiören / ANKARA
Tel: +90 (312) 3589449
bilgi@ekoavrasya.net
www.ekoavrasya.net

© Eylül 2013, EkoAvrasya Yayınları. Tüm yayın hakları Avrasya Ekonomik Sosyal İlişkiler Derneği aittir. Avrasya Ekonomik Sosyal İlişkiler Derneği'nin yazılı izni olmaksızın kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik mekanik ya da fotokopi yoluyla veya başka herhangi bir yöntem ile izinsiz basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak gösterilerek akademik ve basın amaçlı alıntı yapılabilir. Eğitim amaçlı sınırlı çoğaltmalar için izin alınması gerekmektedir.

İÇİNDEKİLER

Sunuş / 7

Giriş / 9

Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya / 13

Karabağ Sorununun Tarihçesi / 35

Sorunun Çözümüne Yönelik Girişimler
(Ateşkes Antlaşmasından 2013 Yılına Kadar) / 75

Sorunun Niteliği ve Çözümü / 103

Uluslararası Hukukta ve
Azerbaycan'da Azınlık Hakları / 109

Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı / 123

Sonuç / 137

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Şurası

Bu kitab Kafkasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (Qafqaz Beynəlxalq Münasibətlər və Strateji Araşdırmalar Mərkəzi - QAFSAM: www.qafsam.org) Azərbaycan Cümhurbaşkanına Bağlı Sivil Toplum Kuruluşlarına Devlet Desteği Konseyinin (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası - <http://www.cssn.gov.az>) dəstəgi ilə gerçəkləşdirdiği proje çərçəvesində hazırlanmış və yayınlanmışdır.

*“Bu kitabı Ramiz Qemberov, Allahverdi Bağırov,
Rüfet İkramoğlu, Mübariz İbrahimov ve bütün
şehitlerimize ithaf ediyorum.”*

SUNUŞ

Dr. Hikmet EREN

Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği
Yönetim Kurulu Başkanı

Soğuk Savaş sonrasında dünyanın karşı karşıya kaldığı en önemli sorulardan birisi de yeni küresel sistemin nasıl şekilleneceğine ilişkin idi. Küresel mücadelenin artık bittiğini ve tarihin sonuna geldiğini iddia edenler olduğu gibi, yeni dönemin medeniyetler çatışması dönemi olduğunu iddia edenler de olmuştur.

Yeni dönemde oyunun yeni araçlarla devam etmesi, bazı bölgelerin ve bazı araçların öneminin artması Kafkasya için yürütülen mücadeleyi de sertleştirmekteydi. Çünkü Kafkasya küresel açıdan hem direkt kendi özellikleri (güvenlik, enerji kaynakları, stratejik konumu vs.), hem de Orta Asya ile de bağlantılı olarak giderek daha fazla önem kazanan bölgelerden birisiydi.

Fakat Kafkasya da ciddi bir sorunla karşı karşıyaydı: Karabağ sorunu. Bu sorunun çözümü Kafkasya'nın mevcut küresel sistemdeki işlevini ve önemini artırarak gibi küresel oyuncuların ve küresel oyuncu olma iddiasındakilerin bazılarının elini güçlendireceği gibi, bazılarının da elini zayıflatacaktır. Bölgesel mücadelenin kaderini de değiştirecektir. Soruna büyük güçler de önemli ölçüde bu çerçevede yaklaşmaktadır.

Elinizdeki bu kitap çalışmasında Karabağ sorununa yukarıda ifade edilenler ışığında geniş bir perspektiften yaklaşmış, sorunun tarihine, niteliğine, hukuku boyutuna, çözüm sürecine, küresel mücadele içerisindeki yerine ayrıntılı bir biçimde değinilmiştir.

Genel olarak Avrasya'da yaşananlara ışık tutmak, sorunların çözümüne katkı sağlamak, kalıcı barış, işbirliği ve istikrarı geliştirmek için elinden geleni yapan Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği kardeş Azerbaycan'ın meselelerine de sürekli ilgi duymuş ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine de azami katkı yapmaya çalışmıştır. Bu vesileyle Derneğimiz, Kafkasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (QAFSAM – www.qafsam.org) tarafından Azerbaycan Cumhurbaşkanına Bağlı Sivil Toplum Kuruluşlarına Devlet Desteği Konseyinin desteği ile gerçekleştirilen proje çerçevesinde hazırlanmış ve yayınlanıyor olan bu kitaba katkı sunmaktan büyük onur duymaktadır.

Emeği geçen herkese şükranlarımı arz ediyorum.

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkmasına paralel olarak, dünya genelinde etnik çatışmalarda artış görülmüştür. Özellikle eski Sovyetler Birliği ve eski Yugoslavya coğrafyalarında, ortaya çıkan etnik sorunlar 1980'lerin ikinci yarısından itibaren dünya gündemini meşgul etmiştir. 1990'ların ilk yarısı her iki coğrafyada etnik sorunların küçük çaplı çatışma ve savaş şeklinde yaşandığı yıllar olmuştur. Bu coğrafyalarda ortaya çıkmış olan etnik sorunlar, hem etnik ve dinsel azınlık sorunlarının, hem de yayılmacılık ve saldırganlık siyasetlerinin niteliklerini taşımıştır. Sorunlar, ortaya çıktıkları bölgede temel hak ve özgürlüklerin önemsizleşmesine, demokrasinin arka planda kalmasına ve ekonomik sorunların artmasına neden olduğu gibi, bölgesel ve uluslararası güvenliği ve istikrarı da tehdit etmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında dünya gündemini en çok meşgul eden sorunlardan birisi de kısaca ve yaygın ismiyle "Karabağ sorunu" olarak ifade edilen Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorunu olmuştur. Kafkasya'nın küresel güç mücadelesi yapan devletler için taşıdığı stratejik önem, Hazar havzasındaki enerji kaynakları, bölgenin uluslararası ulaştırma hatları üzerinde bulunması ve diğer nedenler bu sorunu çekim merkezi haline getirmiştir. Özetle, Karabağ sorunu bölgesel ve bir ölçüde de küresel rekabet ve zaman zaman da işbirliği açısından önemli bir konu olmuştur.

Karabağ sorunu denince akla çok şey gelebilir: Kafkasya'daki büyük oyunun yansımaları, ayrılıkçılık, emperyalizmin kullandığı araçlardan birisi, soykırım ve katliamları da içeren etnik aşırıcilık ve yayılmacılık çabaları ve s.

Karabağ sorunu mevcut şekliyle 20. yüzyılın sonlarının “ürünü” olmakla beraber köklerinin 19. yüzyıl sonlarına ve 20. yüzyıl başlarına gitmesi genel anlamda bölgenin o döneme ilişkin tarihini canlı tutması, tıpkı yakın dönemlerde olduğu gibi o dönemlerde de bölgede yaşanmış olan katliamları, bölgeye ilişkin küresel oyunları hafızalarda canlandırması, unutkanlığımıza fırsat vermemesi açısından da önemlidir. Diğer yandan Karabağ sorunu birçok sorunla aynı dönemde karşı karşıya kalan Kafkasya’daki en karmaşık ve çözümü en zor olan sorunlardan birisidir.

Bu arada Kafkasya’daki etnik sorunlara ilişkin değerlendirmeler açısından Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Kosova’nın bağımsızlığının çok sayıda devlet tarafından tanınmasının ertesinde yaşanan Ağustos 2008 olayları önemli aşamaları teşkil etmektedir. Bu iki dönem etnik sorunların ortaya çıkışları ve çözüm süreçleri bakımından kilit konumunda olmuştur. Özellikle Ağustos 2008 olaylarını ise Kafkasya’daki etnik sorunların bir nevi 11 Eylül’ü olarak nitelendirmek mümkündür. Bazı yorumculara göre dünyayı 3. Dünya Savaşı’nın eşliğine getiren 2008 olayları o güne kadar geçerli olan bazı tezleri kökünden değiştirmiştir. 2008 olayları eski Sovyet coğrafyasında Rusya’nın rövanşının zirvesi ve aynı zamanda sınır tanımazlığının önemli bir göstergesi olmuştur. Aynı zamanda bu süreç ABD’nin kendisine yönelik beklentileri karşılayamaması nedeniyle Batı yanlılarında hayal kırıklığına neden olmuş ve eski Sovyet cumhuriyetlerinin liderlerinde Rusya karşıtlığı ve Batı yanlılığı hususunda çekingenliği artırmıştır.

Ağustos 2008 olayları en az diğer konular kadar iki Güney Kafkasya ülkesini direkt karşı karşıya getiren şimdilik tek sorun olan Karabağ sorununu da yakından etkilemiştir. Sorunun çözüm seçeneklerinden sözüm süreçlerine, süreçlerin en küçük ayrıntılarına kadar her konuda yaşanabilecekler bu olaylardan etkilenmiştir. Çözüm açısından bazı çevrelerde umutların, bazı çevrelerde ise umutsuzluğun artmasına neden olmuştur.

Özellikle Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin yoğunlaşan ikili görüşmeleri, uluslararası kuruluşların ve büyük güçlerin en üst düzey yetkililerinin girişimleri ve açıklamaları, Batılı ülkeler Türkiye-Ermenistan, Rusya-Azerbaycan-Ermenistan ve Rusya-Batılı ülkeler çerçevesinde konuya ilişkin gelişmeler, özellikle Türkiye’nin genel olarak Kafkasya’ya ve özel olarak da Ermenistan ile ilişkilerine yönelik attığı adımların Karabağ sorunun çözümü sürecine ciddi katkılar yapacağına ilişkin iddialar ve Rusya’nın arabuluculuğuyla Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin imzaladıkları ortak bildirimler, zaman zaman “Karabağ sorunun çözümünün çok yakında olduğu” görüşünün sıkça dile getirilmesine neden olmuştur. Fakat çoğu araştırmacı tarafından “sorunun kaynağı” olarak nitelendirilen Rusya’nın artan rolü, görüşmelerdeki yoğunluğa rağmen sonuçsuzluğun daha ön planda olması ve Azerbaycan-Ermenistan cephe hattında küçük çaplı da olsa çatışmaların yaşanması olumsuz göstergeler olarak dikkat çekmiştir.

Genel olarak Karabağ sorununun çözümüne yönelik çeşitli boyutlarda devam eden girişimler (sadece son 10 yılda Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları arasında 23, Dışişleri Bakanları arasında 40, Dışişleri Bakanları ile Eşbaşkanlar arasında 60 görüşme gerçekleştirilmiştir) şu ana kadar elle tutulacak kadar ciddi sonuçlar ortaya çıkaramamıştır. Bunda bölge devletleri üzerinde etkiye sahip olan güçlerin çatışan çıkarları kadar sorunun asıl niteliğinin tanımlanması sürecinde yol verilen yanlışlıklar da önemli rol oynamaktadır. Bu eserin başlıca amaçlarından birisi de öncelikle, sorunun asıl mahiyetini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sorunun çeşitli boyutlarına değinilmekte, ortaya çıkışı tarihsel süreç ve dönemsel faktörler dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Sorunun asıl mahiyeti ortaya konduktan sonra, özellikle uluslararası nitelik kazandıktan sonraki dönemlerde sorunun çözümüne yönelik girişimlere değinilmektedir. En sonda sorunun uluslararası hukuk kuralları ve yönetsel açıdan hangi şekilde çözülebileceği hususları vurgulanmaktadır.

Bu eser boyunca aşağıdaki varsayımlar özellikle sorgulanmaktadır:

Sorunun, 1980'lerin ikinci yarısında ortaya çıkarken daha yoğun dikkat çekmesine rağmen, kökleri daha derindedir. Özellikle, 18. yüzyıldan itibaren genel olarak Kafkasya'ya yönelik paylaşım mücadelesi ve büyük güçlerin stratejik hedefleri nedeniyle, göçler dahil bölgede yaşanan gelişmeler sorunun ilk temellerini oluşturmaktadır. Fakat sorunun günümüzdeki şekliyle ortaya çıkışı süreci 20. yüzyılın başlarında ve sonlarında yaşanan gelişmelere dayanmaktadır. Öte yandan tarihi temelleri de bulunmasına rağmen Karabağ sorununun günümüzde bir "tarih sorunu" ya da "tarih sorunu"ndan ziyade uluslararası hukuk sorunu olarak görülmesi sorunun çözümüne daha fazla katkı yapılmasına neden olacaktır.

Sorunun birçok boyutu bulunmasına rağmen (bu boyutlara ilgili kısımlarda ayrıntılı bir biçimde değinilecektir), bizim varsayımımıza göre aslında sorunun en önemli özelliği bir yayılcılık ve işgal sorunu olmasıdır. Fakat sorunun çözümü yayılcılığa rıza gösterilmesine dayanamayacağı gibi, karşı yayılcılık hareketleri ya da yayılcılığa etnik temizlik hareketleri ile de karşılık verilmesi doğru bulunmamaktadır. Sorunun kalıcı çözüme kavuşturulması için, Ermenistan'ın yayılcılık çabalarının önlenmesi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün hiçbir önşart ileri sürülmesiz sağlanması, Azerbaycan içerisinde gerekli yerel yönetim yapılanmalarının gerçekleştirilmesi, aynı zamanda Ermeni azınlığın temel hak ve özgürlüklerinin uluslararası hukuk kurallarına uygun biçimde güvence altına alınması gerekmektedir.

Bu kitap çalışmasının içeriği tasarlanırken, Karabağ sorununun çokboyutluluğu da dikkate alınarak da sorunun daha iyi anlaşılması açısından tarihte yaşananlara da göz atılmıştır. Fakat tarihle ilgili bilgilerin sorunun taraflarınca farklı (kendi işlerine yarayacak) şekilde kullanılması ve tekbaşına tarihten yola çıkılarak değerlendirmelerde bulunulmasının çağdaş uluslararası hukuk açısından sakıncalı durumlar oluşturabileceği gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

Çalışma boyunca sorunun önemli görülen konular itibariyle ele alınmasına gayret gösterilmiştir. Bu çerçevede öncelikle sorunun tarihçesinin ve çözümüne yönelik girişimlerin dikkatle incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür. Sorunun adil ve kalıcı çözüme kavuşturulması için, azınlık haklarının durumunun incelenmesi gerekli görülmüştür. Sorunun en önemli boyutlarından olan Azerbaycan topraklarının Ermenistan işgali altında kalmaya devam etmesi, adil ve kalıcı çözümün engeli olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle de çözüm sürecinde öncelikle bu işgal durumunun ortadan kaldırılmasının gerekliliği özel olarak vurgulanmıştır.

YENİ KÜRESEL MÜCADELEDE KAFKASYA

Kafkasya ve Küresel Mücadele

Bakü, Erivan ve Tiflis merkezli devletler tarihin hiçbir aşamasında küresel mücadelenin önemli oyuncularını olamamıştır. Çağdaş uluslararası ilişkiler sisteminin şekillendiği süreçlerde (özellikle 1. ve 2. Dünya Savaşlarından sonraki süreçlerde) ise bir yandan Rusya'nın "aşırı emperyal arzuları", diğer yandan da bölgesel ve küresel ortamın bu "arzuları" önleyecek güçte olmaması Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin hatta bağımsız devlet olarak varlıklarını sürdürmelerine bile izin vermemiştir. Böylece Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan modern uluslararası ilişkiler sisteminde sadece SSCB'nin dağılması ile kendi yerlerini alabilmiştir.

20. yüzyılın büyük bir bölümünde Moskova merkezli devletlerin kontrolünde olmasına ve bazen dünyadan tamamen tecrit edilmesine rağmen Kafkasya özellikle Azerbaycan petroleri nedeniyle 1. Dünya Savaşı sonrasında ve 2. Dünya Savaşı sırasında küresel ve bölgesel oyuncuların öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Hatta Azerbaycan doğal kaynakları için 2. Dünya Savaşının kaderini belirleyen hammadde (Sovyetler Birliğinin savaş için kullandığı petrol kaynaklı yakıtların yaklaşık % 90'ı

Bakü'den karşılanmaktaydı'), coğrafyası ("Güney Azerbaycan" için) için ise "Soğuk Savaşın başladığı yer"² nitelendirmesi de kullanılmaktadır.

Diğer yandan Soğuk savaş'ın sona ermesi ile Güney Kafkasya bir anda bölgesel ve küresel mücadelenin temel sahalarından birisi haline gelmiştir. Jeopolitik konumu, sahip olduğu doğal kaynaklar ve diğer etkenler dolayısıyla Kafkasya büyük oyuncuların öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Bu aşamada bağımsızlığın aslında ne olduğunu tam olarak anlamaya olanak bulamadan onu korumaya da çalışan genç devletler, aynı zamanda iç siyasi ve askeri süreçlerle ve ondan da önemlisi (Azerbaycan ve Gürcistan örneğinde) toprak bütünlüğü sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır.

Güney Kafkasya açısından yeni dönemde üç önemli aşama yaşanmıştır. Bunlardan birincisi Soğuk savaşın sona ermesi, ikincisi 11 Eylül 2001 olayları, üçüncüsü ise Ağustos 2008 olaylarıdır. Yeni bağımsız cumhuriyetler için 1980'lerin sonu ve 1990'ların başları fırsat ve riskleri dönemi olmuştur. Güney Kafkasya bakımından bu aşama bağımsızlığı, toprak bütünlüğünü ve iç istikrarı korumak, etnik çatışmalarla baş etmek, enerji anlaşmaları, "Rusya'ya karşı birleşik Kafkasya mı, yoksa Kafkasya içerisinde savaş mı" sorusuna cevap arayışı, Batı - Rusya rekabeti vb. ile akılda kalmıştır.

2000'li yıllarda ise bölge açısından iki önemli olay yaşanmıştır. Bunlardan birisi 11 Eylül olayları, diğeri ise Ağustos 2008 olayları olmuştur. 11 Eylül olaylarının baskın havası ile "her yere ve istediği şekilde" müdahale eden Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) etkisi ve olanakları (bir ölçüde de otoritesi) bu bölgede de artmıştır. ABD tarafından gündeme getirilen ve uzun süre konuşulan "Büyük Orta Doğu" projesinde Güney Kafkasya'ya da yer verildiğine ilişkin iddialar dünyayı yeniden şekillendirme arzusunda olan bu devletin bölgeye özel önem verdiğinin başlıca göstergelerinden biri olmuştur. ABD dünyaya yeni bir yön vermeye ve bu çerçevede Güney Kafkasya'da konumunu güçlendirmeye çalışırken, diğer güçler de bir taraftan kendi amaçları için bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye, diğer yandan ise ABD'nin ve diğer rakiplerinin bölgeye yerleşmesine engel olmaya çalışmışlardır. Ağustos 2008 olayları ise o zamana kadar, genelde, ABD lehine olan süreci önemli

1 "Oil strategy of Azerbaijan", <http://aliyev-heritage.org/en/oilstrategy.html>; Vagif Agayev, Fuad Akhundov, Fikrat T. Aliyev and Mikhail Agarunov, "World War II and Azerbaijan", Summer 1995 (3.2) Pages 50-55, 78, **Azerbaijan International** (3.2) Summer 1995, http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/32_folder/32_articles/32_ww22.html; "Президент Азербайджана принял участие в торжественной церемонии по случаю Дня Победы", 09.05.2013, <http://www.1news.az/chronicle/20130509104445890.html>

2 Cemil Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, Bağlam Yayınları, 2005; Louise LEstrange Fawcett, **Iran and the Cold War: The Azerbaijan Crisis of 1946**, Cambridge Middle East Library, 2009; Cemil Hasanlı, **At the Dawn of the Cold War: The Soviet-American Crisis over Iranian Azerbaijan, 1941-1946**. Rowman and Littlefield Publishers, INC. Lanham-Boulder-New York-Toronto-Oxford, 2006; Южный Азербайджан: начало "холодной войны" (South Azerbaijan: beginning of Cold War), Bakü, 2003.

ölçüde ters yönde döndürmüştür. Bölgede Rusya'nın etkisi ve olanakları imkanları artmış, ABD'nin konumu kadar, nüfuzu da bir hayli zarar görmüştür.

İki Kutuplu Uluslararası Sistemin Sonu ve Yeni Mücadele Alanları

1980'lerin ikinci yarısı küresel sistemde önemli değişikliklerin meydana geldiği bir dönem olmuştur. Soğuk savaşın hakim olduğu iki kutuplu küresel sistem işte bu yıllarda yaşanan gelişmeler sonucunda ortadan kalkmıştır. Soğuk savaş döneminde güç mücadelesi ABD liderliğindeki Batı bloku (NATO) ile SSCB'nin öncülük ettiği Doğu bloku (Varşova Paktı) arasında yaşanmaktaydı. Devletlerin büyük çoğunluğu da bu bloklardan birinin üyesi ya da müttefiki olmak zorundaydı. Diğer devletler de genelde bu büyük güçlerin mücadele alanını oluşturuyorlardı. Bu dönemde "Sovyet (komünist) tehlikesi", ya da "ABD emperyalizmi" devletleri tercihlerine göre bir kutupta yer almaya itmekteydi. Hatta aralarında çok ciddi savaşlar yaşanmış ve ciddi çıkar farklılığı bulunan devletler bile bu "tehditler" dolayısıyla aynı blok içerisinde rahatlıkla yer alabiliyorlardı.

İki kutuplu dünya düzeninin kutuplarından birisinin merkezi olan Sovyetler Birliği'nin dağılmasına paralel olarak bir yandan doğmakta olan yeni boşluklar için güç mücadelesi, diğer yandan bağımsızlığına kavuşmaya başlayan ülkeler içerisinde ve arasında etnik sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte, aynı blokta gözükken veya eskiden müttefik olarak bilinen devletler arasında bile mücadelelerin doğmaya başlaması dikkat çekici bir durum oluşturmuştur. Örneğin, ABD'nin, Fransa ve Almanya'nın başını çektiği Avrupa Birliği (AB)'nin, Japonya'nın ayrı birer güç merkezleri olarak daha fazla dikkat çekmeye başlaması, bunlara ilave olarak Rusya'nın, Çin'in, kısmen Türkiye'nin ve İran'ın zaten var olan mücadelelerini sürdürmeleri bölgesel ve küresel bazda çekişmelerin ilginç şekillenmeler almasına neden olmuştur.³ Hem küresel süper güç olan ABD, hem küresel güç olmaya çalışan Rusya⁴, Çin, AB gibi bölgesel güçler, hem bölgesel güç konumunu pekiştirmeye çalışan, ardından belki de küresel güç olma iddiasında bulunacak olan Türkiye ve İran Avrasya'daki hedeflerine ulaşmak için sürekli olarak stratejiler geliştirmekteydiler (belirli aşamalarda bunlara özellikle enerji çıkarları ve İran'la ilişkiler bağlamında İsrail de eklenmiştir). Bu stratejiler özellikle Avrasya'da ortaya çıkmış yeni cumhuriyetlere ve onlara yönelik stratejiler geliştiren rakip devletlere yönelikti. Tek küresel süper güç olan ABD'nin ve çok sayıda bölgesel gücün ve bölgesel güç adayının içerisinde yer aldığı bu mücadelede, dönemsel bazda çeşitli yakınlaşmalar ve ittifaklar söz konusu olmaktadır.

3 Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, İstanbul, 1998, ss. 40-42.

4 Diğer ikisinden farklı olarak, Rusya yakın tarihteki bir küresel süper gücün (Sovyetler Birliği) varisidir. Dolayısıyla, Rusya için "küresel süper güç olmaya çalışan devlet" tabirinden çok, "küresel süper güç konumunu geri kazanmaya çalışan devlet" tabirini kullanmak belki de daha doğru olacaktır.

Güney Kafkasya'ya geldiğinde ise yukarıda da ifade edildiği üzere üç yeni devlet, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetleri ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bölge için mücadele eden güçler, bazen bunları ayrı ayrı ele alarak aralarındaki ihtilaflardan yararlanmaya çalışmış, bazen Güney Kafkasya'yı bir bütün olarak ele alıp, bu doğrultuda stratejiler üretmiş ve uygulamaya çalışmıştır.

Neden Güney Kafkasya?

Peki, neden (Güney) Kafkasya?⁵ Hemen belirtelim ki, bu soruyu "Kafkasya dünyanın en stratejik bölgelerinden birisidir" şeklinde klasikleşmiş bir cevapla geçiştirmeyeceğiz. Bu tür bir yaklaşım tarafımızdan çok da anlamlı bulunmamaktadır. Zira mevcut coğrafyalar ve genel olarak tüm nesnelere içerisinde stratejik önemi olmayan herhangi birini bulmak çok zordur. Bir bölge, ülke ya da her hangi bir nesne sadece, bir stratejiye (ya da amaca) göre anlamlandırılabilir. Yani bir coğrafya ya da bir nesne, bir strateji doğrultusunda az veya çok öneme sahip olabilir, ya da her hangi bir önem taşımayabilir. Bu nedenle bize göre, bir coğrafya veya nesne ile ilgili olarak "şu strateji açısından (ya da amaç doğrultusunda) öneme sahiptir" veya "bu ülkenin stratejik öncelikleri açısından öneme sahiptir" ya da en azından "şu ülke (özne) için stratejik öneme sahiptir" ifadesi daha anlamlı olacaktır.

Bu çerçevede ele aldığımızda, Soğuk Savaş sona erdiğinde Güney Kafkasya bölgesi, ABD başta olmak üzere Batı dünyası, Rusya, Türkiye, İran, Çin ve diğer devletler için onların stratejik amaçları doğrultusunda büyük önem taşımaktaydı.⁶ Aşağıda, sırasıyla bu bölge için mücadele eden önemli güçlerin her biri için bölgenin Soğuk Savaşın hemen sonrasında ve günümüzde taşıdığı önem ifade edilmektedir.

Genel olarak Batı, özellikle de ABD açısından:

- 1) Tehdit olarak görülen Rusya'yı çevrelemek;
- 2) Tehdit olarak görülen İran'ı çevrelemek;
- 3) Bölgedeki doğal kaynakların üretiminde pay ve söz sahibi olmak (ekonomik/ticari ve stratejik nedenler);

5 Bilindiği üzere, Kafkasya daha geniş bir coğrafyayı ifade etmekte, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşan Güney Kafkasya ile beraber Çeçenistan, Dağıstan, İnguşistan, Kabartay-Balkar ve diğer bölgelerden oluşan Kuzey Kafkasya'yı da içermektedir. Kuşkusuz, incelediğimiz dönemde Kuzey Kafkasya'da da önemli gelişmeler yaşanmıştır ve bu gelişmeler aslında genel anlamda Kafkasya'nın kaderi açısından önemli olmuştur. Fakat burada Güney Kafkasya ülkeleri özelinde çalışılması tercih edilmiştir.

6 Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, çev. Vügar İmanov, İstanbul, 2003, ss. 365-367.

- 4) Bölgedeki doğal kaynakların uluslararası piyasalara çıkarılmasını güvenli bir biçimde sağlamak (böylece hem alternatif doğal kaynaklara sahip olabilmek, hem de bölge devletleri için kaynak çeşitliliği yaratmak);
- 5) Alternatif pazar olarak kullanmak;
- 6) Güvenlik ("terör karşıtı faaliyetler") ve diğer küresel politikalarında üs, aynı zamanda bu amaçlar doğrultusunda Türkistan'a (Orta Asya'ya) ulaşma konusunda köprü olarak kullanmak (ki, Türkistan bölgesi Rusya'yı güneyden, İran'ı doğudan, Çin'i kuzeybatıdan çevreleme açısından da önem taşımaktadır).

Soğuk Savaşın hemen sonrasında geçerli olan bu nedenlerden ilki geçerliğini korumuş, ikincisi, üçüncüsü ve dördüncüsü önemini daha da artırmıştır. İkinci etkenin öneminin artması İran'ın nükleer programından ve özellikle Ahmedinejad yönetimiyle birlikte giderek tırmanan İran-Batı gerginliğinden kaynaklanmıştır. Üçüncü ve dördüncü etkenlerin önemini daha da artırmasının temelinde ise özellikle Rusya'nın enerji kartından dış politikada daha fazla yararlanma stratejisi ve bir ölçüde de buna bağlı olarak Avrupa'nın enerji güvenliğine AB ülkeleriyle beraber ABD tarafından da özel önem verilmesi yatmıştır.

Öte yandan 11 Eylül olayları sonrasında altıncı etkenin önemi artmış ABD ve genel anlamda Batı Orta Asya ile bağlantısını büyük ölçüde Güney Kafkasya üzerinden sağlamıştır. Orta Asya'nın dört farklı inanca sahip nükleer gücün (Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan) ve ayrıca İran'ın ortasında yer alması, bunlardan Pakistan dışındaki ülkelerin küresel iddiaları dikkate alındığında Güney Kafkasya'nın Orta Asya'ya geçiş yolu olması bakımından da önemini giderek artacağı ifade edilebilir.

Rusya açısından:

- 1) Güneye (yayılcılık stratejilerinde Hint Okyanusu'na) inmek için kısa bir yola kavuşmak, ayrıca bölgeyi kontrolünde tutarak küresel güç iddialarını kuvvetlendirmek;
- 2) Kuzeydoğuya/doğuya yönelme çabaları bulunan İran ve Türkiye'yi, aynı zamanda bu iki ülke üzerinden Rusya sınırlarına yaklaşmaya çalışan diğer devletleri sınırlarından uzakta tutmaya çalışmak;
- 3) Güney bölgelerindeki (Kuzey Kafkasya'daki) etnik yapıların ayrılma girişimlerini sınırlamak/tamamen bitirmek, böylece toprak bütünlüğü konusundaki endişeleri azaltmak/bitirmek;
- 4) Uluslararası piyasalara alternatif doğal kaynak sunulmasını engellemek ya da en azından sınırlamak, böylece bu tür kaynakların alıcısı konumundaki devletlerin

- kendine olan bağımlılığını mümkün olduğunca korumak, ayrıca bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerin bağımsızlıklarını güçlendirmelerini engellemek;
- 5) Batı'nın, özellikle de ABD'nin bu bölge üzerinden Türkistan'a ulaşma olanaklarını sınırlandırmak;
 - 6) Kafkasya bölgesi Hazar ve Karadeniz bölgeleri bakımından stratejik konuma sahiptir. Rusya için Kafkasya'yı kaybetmek gelecekte bu iki bölgeyi kaybetme riskini de doğurur;
 - 7) Kafkasya'daki Rus askeri mevcudiyeti bu ülkenin küresel güç iddiası bakımından da önem taşımaktadır;
 - 8) Rusya imparatorluk geçmişi ve küresel güç konumunu geri kazanma hedefi de Kafkasya'yı kontrol altında tutmaya çalışmanın psikolojik nedenleri arasında yer almaktadır.

Türkiye açısından:

Soğuk Savaşın sona erdiği aşamada Türkiye'nin Kafkasya'ya yönelik çıkarlarında Batı ile ortak noktalar daha fazlaydı. Özellikle 2000'li yıllarda bu hususlarda azalma meydana gelmişse de yine de ortak bazı noktalar devam etmiştir. Batı ile ortak hususlara şunlar da eklenebilir:

- 1) Soğuk Savaştan sonra resmi olarak ilan edilmiş olmasa bile, yakın çevre doktrini uygulamak. Hemen belirtelim ki, Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı döneminde bu konuda daha kesin bir hedef ortaya konmuştur;
- 2) Ermenistan bağlamında bölge ülkelerinden ve özellikle Rusya, İran ve Çin bağlamında bölge ülkeleri üzerinden kendisine yönelik olası tehlike ve tehditleri sınırlandırmak;
- 3) İyi komşuluk ilişkileri ve mümkün olduğu ölçüde stratejik ortaklıklar geliştirmek⁷;
- 4) Bölgedeki doğal kaynaklara ulaşarak, kendi ihtiyaçları için alternatif oluşturmak, ayrıca bu kaynakların Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara çıkarılmasına yardım ederek direkt ekonomik gelir elde etmek ve bölge devletleri için alternatif yol oluşturmak, aynı zamanda bölge devletlerinin kendisine bağımlılığını artırmak;

7 Uluslararası ilişkiler çalışmalarında çok yaygın ve genelde yanlış olarak kullanılan bir diğer tabir de "stratejik ortaklık" tabiridir. Tabir o kadar anlamsızlaştırılmıştır ki, neredeyse, aralarında en küçük ticari alışveriş bulunan devletlere yönelik olarak bile "stratejik ortaklar" ifadesi rahatça kullanılabilir. Aslında, isminden de rahatlıkla anlaşılacağı üzere, bu tabir sadece stratejik hedefleri ve politikaları (genel ifade ile stratejik çıkarları) birbirleriyle örtüşen devletler için kullanılabilir. Günümüzde, bazı devlet yetkililerinin kendilerinin birbiriyle çatışan iki ayrı devletle stratejik ortak olduklarına ilişkin açıklamalarına da rastlanmaktadır. Fakat bu tür değerlendirmeleri sorgulayan bilim adamı/stratejistler de yok değildir.

- 5) Türkistan'a ulaşmak için güvenilir bir yola sahip olmak (Batı ve ABD'den farklı olarak hem de etnik neden ve hedeflerden dolayı);
- 6) Bölge için mücadele eden diğer büyük güçlerle ilişkilerinde pazarlık unsuru olarak kullanabileceği bir koza sahip olmak.

İran açısından:

1. Özellikle, bölge ülkelerinin bağımsızlığa kavuşmasının ilk yıllarında yayılcılık alanı oluşturmak (Azerbaycan ve Azerbaycan Türklerinin yoğun olarak yaşadığı güney Gürcistan bağlamında);
2. Büyük güçlerin (özellikle ABD ve Rusya'nın) kendisine yönelik projelerini engellemek;
3. Bağımsız Azerbaycan'ın güçlenmesi durumunda, bunun kendi sınırları içerisindeki Azerbaycan Türkleri üzerinde yapabileceği etkiyi sınırlamak⁸;
4. Bölgedeki doğal kaynakların yabancı şirketler tarafından işletilmesini ve bu kaynakların uluslararası piyasalara çıkarılmasını engellemek (hem Batılı güçlerin bölgeye bu bahanelerle yerleşmelerini önlemek, hem de kendisine alternatif oluşturmalarını engellemek);
5. 2000'li yıllarda İran'ın nükleer programından kaynaklanan sorun şiddetlendiği ve İran Batılı güçlerin (özellikle de ABD ve İsrail'in) askeri ve siyasi açıdan hedefi olma konumu güçlendikçe komşu bölgeler, özellikle de Güney Kafkasya İran açısından "milli güvenlik riski" taşıyan bölgeler niteliğine sahip olmuştur.

Çin açısından:

- 1) Küresel güç olma yolunda yeni bir pazara ve genel olarak ekonomik çıkar alanına sahip olmak;
- 2) Bölgeden ve bölge üzerinden kendisine yönelebilecek tehditleri (özellikle, ABD'nin Çin'i çevreleme girişimlerini ve Çin'in toprak bütünlüğüne yönelik girişimleri) sınırlandırmak, mümkün olduğu kadar Çin'in rakiplerinin bu bölgedeki etkinliklerini azaltmak;
- 3) Bölgedeki enerji kaynaklarına ulaşarak kendisi için kaynak çeşitliliği yaratmak;
- 4) Azerbaycan'ın Çin içerisindeki Doğu Türkistan bölgesine desteği (resmi olmasa

8 Bilindiği üzere Azerbaycan, 1818 ve 1829 yıllarında Çarlık Rusyası ve Gacar yönetimi arasında imzalanan anlaşma ile ikiye bölünmüş, 1991'de Kuzey Azerbaycan coğrafyasında Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuş, tarihi Güney Azerbaycan toprakları günümüzde İran içerisinde kalmaya devam etmektedir. Bu nedenle genel kaniya göre İran, tarihi Kuzey Azerbaycan toprakları üzerinde kurulmuş olan günümüzdeki Azerbaycan devletinin varlığını ve güçlenmesini, kendi toprak bütünlüğü açısından tehdit olarak görmektedir. İran yetkilileri, kuzeyde Azerbaycan isimli devletin var olmasının ve güçlenmesinin, Kuzey Azerbaycan'dakileri Güney Azerbaycan'ı kendilerine birleştirme çabalarına, Güney Azerbaycan'dakileri de Kuzey Azerbaycan'a birleşmek için can atmaya iteceğine inanmaktadır.

da) örneğinde “Çin içerisindeki etnik sorunlara ve Çin’in toprak bütünlüğü açısından riskli faaliyetlere destek” ihtimallerini azaltmak.

Güney Kafkasya için mücadele eden güçlerin ve Güney Kafkasya için mücadele edilmesinin nedenlerinin listesini daha da uzatmak mümkündür. Biz burada, kısa vadede daha önemli sayılabilecek devletleri ve daha onların öncelikli nedenlerini vurgulamakla yetiniyoruz.

Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Sonra Güney Kafkasya ve Dünya

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya’da ortaya çıkan devletlerin üçünde de ilk başta benzer süreçler yaşanmıştır. Kısa zaman aralıklarıyla bu üç devletin üçünde de komünizm karşıtı mücadelelere önderlik etmiş, dolayısı ile az veya çok Rusya karşıtı sayılabilecek kişiler iktidara gelmiş ve her üç devlet başkanı da görevini normal olmayan yollardan bırakmıştır. Ermenistan’da Levon Ter-Petrosyan ve Gürcistan’da Zviad Gamsahurdiya 1991’de, Azerbaycan’da ise Ebülfez Elçibey 1992’de devlet başkanı seçilmiş, bunlardan son ikisinin iktidarı bir yıldan daha az sürmüştür ve ikisi de görevden askeri darbe ile uzaklaştırılmışlardır. Ter-Petrosyan’ın iktidarı daha uzun süreli olmuş, fakat o da, “sivil darbe” sayılabilecek bir yöntemle Şubat 1998’de görevinden uzaklaştırılmıştır.

Bağımsızlık mücadelesi sürecinde ve sonrasında bölge devletlerinin dış politikaları ve önemli güçlerin bölgeye bakışı ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir.

a) Bölge Ülkelerinin Dış Politikaları:

- 1) *Azerbaycan Dış Politikası:* Ayaz Mütellibov’un devlet başkanlığı döneminde (1991-Mart 1992) kısmen dengeli, ama daha çok Rusya yanlısı, Yagup Memmedov’un devlet başkan vekilli döneminde (Mart 1992-Mayıs1992) kısmen dengeli, ama daha çok Rusya yanlısı dış politika izlenmiştir. İsa Kamber’in devlet başkan vekili olduğu kısa dönemde (Mayıs 1992-Haziran1992) kısmen dengeli, ama daha çok Türkiye ve Batı yanlısı; Ebülfez Elçibey’in devlet başkanlığı döneminde (Haziran 1992-Haziran 1993) Rusya karşıtı, ABD ve Türkiye yanlısı çizgi takip edilmiştir. Dış politika açısından Haydar Aliyev dönemini iki alt döneme ayırmak mümkündür. İlk dönemde (Haziran 1993-Ocak 1994) göreceli olarak Rusya yanlısı, ABD ve göreceli olarak Türkiye karşıtı, ikinci dönemde ise (Ocak 1994-Ekim 2003) daha ziyade dengeli bir dış politika takip edilmiştir. İlham Aliyev döneminde (Ekim 2003-) dengeli dış politika sürdürülmüştür. Fakat bu dönemde Azerbaycan’ın önceki dönemlere oranla daha Bakü merkezli bir

politika izlediği ve çıkarlarına aykırılık tespit ettiği zaman Rusya ve ABD dahil çeşitli güçlere rahat bir biçimde rest çekebildiği de gözlerden kaçmamaktadır.

- 2) Ermenistan Dış Politikası: Ter-Petrosyan (1991-Şubat 1998) yönetimi ilk başlarda Rusya karşıtı tutum içerisinde olmasına rağmen, daha sonra hem ABD ve Batı yanlısı tutum izlemiş, hem de Rusya ile de iyi ilişkiler sürdürmeye gayret etmiştir. Koçaryan (Mart 1998-2008) yönetimi ilk başlarda dengeli, fakat özellikle 2000 başlarından itibaren Rusya yanlılığı ağır basan bir dış politika yürütmeye çalışmıştır. Bu dış politika çizgisi 2008 yılındaki seçimlerden sonra iktidara gelen Serj Sarkisyan tarafından da sürdürülmektedir. Ermenistan'daki tüm iktidarlar döneminde dış politikada Türkiye karşıtlığı dikkat çekmiştir.
- 3) Gürcistan Dış Politikası: Zviad Gamsahurdiya ve Eduard Şevardnadze yönetimlerini geride bırakmış olan bu ülkede, Kasım 2003'te "kadife devrim" gerçekleşmiş ve 2004 yılı başlarında Mihail Saakaşvili cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu ülkede yönetim sisteminde gerçekleştirilen düzenlemeler sonucunda başbakanlık kurumu güçlendirilmiş cumhurbaşkanlığı kurumu zayıflatılmıştır. Bu, 2012 yılındaki parlamento seçimlerinde Saakaşvili karşıtı Bidzina İvanişvili'nin kazanmasıyla sadece iç politikada değil dış politikada da çift başlılığın doğmasına neden olmuştur.

Gürcistan'da Zviad Gamsahurdiya (1991-Ocak 1992) yönetimi Rusya karşıtı ve çok milliyetçi bir politika izlemekteydi. Ardından gelen kısa süreli Askeri Konsey (Ocak 1992-Mart 1992) döneminde karmaşık bir süreç yaşanmış, ama yine de Batı yanlısı olarak nitelendirilebilecek bir dış politika çizgisi izlenmiştir. Eduard Şevardnadze (Mart 1992-Kasım 2003) döneminde, ilk başlarda kısmen Rusya yanlısı dış politika izlenmiş, fakat daha sonra dengeli dış politikaya geçilmiştir. Zamanla Gürcistan'ın dış politikası daha çok ABD yanlısı olmaya başlamıştır. Kasım 2003'ten itibaren fiilen, Ocak 2004'ten itibaren ise resmen ülkeyi yönetmeye başlayan Mihail Saakaşvili iktidarı, Rusya karşıtı ve Batı (özellikle ABD) yanlısı dış politika izlemektedir. 2012 yılından itibaren buna İvanişvili'nin hemen hemen tüm yönler itibarıyla farklı çizgilere sahip dış politikası eklenmiştir.

b) Dış Güçlerin Bölgeye Bakışı:

- 1) ABD'nin Bölge Politikası: Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde ve dağılmasının hemen sonrasında, ABD yukarıda saydığımız stratejik hedefleri doğrultusunda bölge devletleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye ve bölgeye yerleşmeye çalışmıştır. Fakat özellikle 1993 başlarından itibaren Rusya'nın toparlanmaya

başlaması ve bölge ülkelerinin yürüttükleri dış politikaların çok da başarılı olmaması, ABD'nin Rusya'ya kısmen taviz vermesine neden olmuştur. "Yaralanmış devin" kontrol ettiği bölgeleri birer-birer hasımlarına kaptırmaktan dolayı duyacağı daha fazla tepkiyle aşırı saldırgan refleksler göstermesinden de çekinen ABD, özellikle 1994'te Dışişleri Bakan Yardımcılığı görevine getirilen Strobe Talbott'un başını çektiği Dışişleri ekibinin etkisiyle "önce Rusya" anlayışı ile bölgeyi Rusya'nın arka bahçesi olarak görme yaklaşımına geçmiştir.⁹ Bu politika Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasında konumunu güçlendirme girişimleri karşısındaki engellerin zayıflaması, aynı zamanda Moskova'nın emperyal çabalarına karşı direnmeye ve bu doğrultuda dışarıdan (Batı'dan) destek almaya çalışan genç devletlerin olanaklarının azalması anlamına gelmekteydi. Çok ilginçtir, bundan yaklaşık üç yıl sonra Talbott'un 21 Temmuz 1997'de John Hopkins Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, ABD'nin bu bölgede "Moskova'nın hegemonyacı politikalarına artık göz yummayacağı" vurgulanmaktaydı.¹⁰ ABD yönetiminin görüşlerinin değişmesinde, Bill Clinton'un 1996 sonlarında başlayan ikinci başkanlık döneminde Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Madeline Albright'ın bölgenin yeniden Rusya tarafından doldurulmasının engellenmesi gerektiği yönündeki görüşü önemli rol oynamıştır. Nitekim Ekim 1998'de açıklanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde de bölgenin önemi vurgulanarak, ABD'nin bölgeye ilişkin politikalarının çerçevesi çizilmiştir.¹¹ Daha sonra bölgeyi uluslararası piyasalara bağlayan yol olarak düşünülen İpek Yolu Projesi ile bunu uygulamak için 1999'da ABD Kongresi'nden geçirilen "İpek Yolu Strateji Yasası" ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikalarının ana hatlarını açıkça ortaya koymaktadır.¹² Aynı şekilde daha sonra Aralık 1999'da açıklanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde de ABD'nin bölgeye ilişkin aktif politikalar yürütmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹³

11 Eylül 2001'de ABD'de yaşanan terör olayları sonrasında, ABD'nin küresel yayılmacılık politikaları güç kazanmış, bu çerçevede Güney Kafkasya'ya yönelik hamlelerini de artırmıştır. Uzun süre uygulanan ve Azerbaycan'a yönelik yaptırımları içeren 907 Sayılı Ek Madde'nin yürürlükten kaldırılması¹⁴, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru

9 James MacDougall, A New Stage In U.S.-Caspian Sea Basin Relations, **Central Asia**, http://www.ca-c.org/dataeng/st_04_dougall.shtml.

10 Şükrü Elekdâğ, 'Dünya Petrolünün İkinci Paylaşımı', **Milliyet**, 18 Ağustos 1997

11 **A National Security Strategy for a New Century**, <http://clinton2.nara.gov/WH/EOP/NSC/html/documents/nssr.pdf>.

12 Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", **Stradigma**, Kasım 2003, <http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon.html>.

13 **A National Security Strategy for a New Century**, http://www.dtic.mil/doctrine/jel/other_pubs/nssr99.pdf.

14 Bu konuda daha geniş bilgi sahibi olmak için bkz.: Araz Aslanlı, 'ABD'de Adaletsizliğe Verilen Ara: 907 Sayılı Ek Madde'nin Uygulanmasının Durdurulması', **Stratejik Analiz**, Cilt: 2 (21), Ocak 2002, ss. 55-62.

Hattı'nın gerçekleştirilmesine yönelik somut adımların atılması, Gürcistan'da güçlü bir biçimde konuşlanma girişimleri, bu çerçevede uzun süreden beri Gürcistan ordusunu eğitime programının uygulanması ve Saakaşvili'nin iktidara getirilmesi süreci, Azerbaycan'da askeri üs edinme girişimlerinin Savunma Bakanı Donald Rumsfeld düzeyinde resmi ağızdan doğrulanması¹⁵, ABD yetkililerinin sürekli olarak Hazar'ın güvenliğinin kendi güvenlikleri olduğu şeklindeki açıklamaları¹⁶ (son iki konuya Rusya ile ilgili kısımda daha ayrıntılı bir biçimde değinilecektir) bunun göstergeleridir.

Büyük Ortadoğu Projesinin (bu proje daha sonra farklı çerçeveler ve isimler ile gündeme getirilmiştir) açıklanması, ABD'nin Güney Kafkasya bölgesine yönelik geliştireceği stratejilere ilişkin yeni tartışmaları başlatmıştır. Bazı iddialara göre, ABD, Güney Kafkasya bölgesini bu planın bir parçası olarak görmektedir. ABD bölgeyle ilgili çabalarını sürekli olarak artırmış, fakat Ağustos 2008 olayları bu ülkenin Güney Kafkasya'daki konumunu ve imajını sarsmıştır.

Karabağ sorununun çözümüne ilişkin beklentilerin karşılanmaması ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik çabaları nedeniyle ABD'nin Azerbaycan'daki imajı da zarar görmüştür. 2010 yılından itibaren ABD Güney Kafkasya'daki konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Türkiye-Ermenistan protokolleri rüzgarının dinmesi ve Rusya'nın eski SSCB'yi canlandırma girişimlerine direnme çabaları ile oluşan yeni ortamda ABD-Azerbaycan ilişkilerinde olumlu hava dikkat çekmeye başlamıştır. Obama yönetiminin bazı jestleri ABD-Ermenistan ilişkilerini olumlu etkilemiş, İvanişvili'nin Gürcistan Başbakanı seçilmesinin ise "Rusya'nın ABD'ye karşı yeni bir "karşı devrimi mi", yoksa "Gürcistan'ın kendi oyunu olması mı" sorusu ise henüz cevabını bulamamıştır.

- 2) **Rusya'nın Bölge Politikası:** Rusya, ilk başlarda Sovyetler Birliği'nin dağılmasının şaşkınlığı içerisinde kalmış, fakat kısa sürede toparlanmaya başlamıştır. Bu çerçevede büyük önem taşıyan, eski Sovyetler Birliği coğrafyasında Rusya'nın özel çıkarları olduğunu ifade eden *yakın çevre* kavramı, ilk kez Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev'in 2 Ocak 1992 tarihinde yazdığı bir makalede dile getirilmiştir. Kozirev, bu görüşünü 1992 yılının sonunda Stocholm'da yapılan AGİK (daha sonra AGİT

15 Rumsfeld 3 Aralık 2003'te Bakü'de Azerbaycan Savunma Bakanı ile yaptığı ortak basın toplantısında, Azerbaycan'a asker yerleştirme konusunu iki yıldır görüşüklerini açıklamış ve yerleştirmeyi planladıkları askeri gücün niteliği hakkında bilgi vermiştir (bkz.: **Azerbaycan Resmi Haber Ajansı Azertac**, http://www.azertag.com/en/index.shtml?language=english&catid=&news_year=2003&news_month=12&news_day=03&newsid=24038&themes_viewing=&themes_page=&themeid=&news_page=).

16 Gürol Kıracı, 'ABD Hazar'da Neyin Peşinde', <http://www.haberanaliz.com/detay.php?detayid=893>, 14 Mart 2004.

oldu) Konferansındaki konuşmasında da, eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) cumhuriyetlerinin askeri ve ekonomik bakımdan federasyon veya konfederasyonda birleşmesi gerektiği şeklinde açıklamıştır.¹⁷ Rusya'nın *yakın çevresinde* özel ayrıcalıkları olması gerektiği düşüncesi, Yeltsin'in 1993 yılı başındaki yeni yıl konuşmasında Rusya'nın yakın çevredeki Rusları korumada daha aktif olacağı ifadesi ile, Rusya resmi çevrelerinde giderek daha fazla etkinlik kazanmıştır. Şubat ayında Yeltsin, BM'den Rusya Federasyonu Ordusuna eski SSCB üzerindeki çatışmalara Barış Gücü olarak müdahale etme yetkisini verilmesini istemiştir. Aynı ay içerisinde *yakın çevre* düşüncesini esas alan dış politika doktrini önce Rusya Güvenlik Konseyi tarafından açıklanmış ve sonra Nisan'da da Yeltsin tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁸ Rusya yönetimi, Ekim 1993'te yapılan parlamento baskını ile iç muhalefet sorunu çözüldükten sonra, Kasım 1993'te yeni bir askeri doktrin açıklayarak, bölgede güçlenmeye başlamıştır.¹⁹ Bu süreçte, her üç Güney Kafkasya ülkesinde de Rusya karşıtı liderler darbe ve benzeri yöntemlerle görevlerini bırakmak zorunda kalmışlardır. Rusya, 1990'ların ortalarına kadar ABD'nin ciddi muhalefetinin olmamasını da fırsat bilerek bölgede, eski konumunu kazanmaya çalışmıştır. Fakat 1990'ların ortalarından itibaren bölge için, giderek güçlenen bir ABD-Rusya mücadelesi başlamıştır.

Gelinen nokta itibariyle Rusya, en çok Gürcistan'da sıkıntı yaşamıştır. Hem, ABD'nin bölgeye yerleşmesinde bu ülkeyi üs olarak kullanması, hem de Çeçenistan meselesinde Çeçen savaşıçılara destek sağlaması nedeniyle Rusya Gürcistan'ın politikalarından rahatsız olmuştur. Rusya, Gürcistan'dan kopmaya çalışan Abhazya, Güney Osetya ve Acaristan gibi yapılara destek vermiştir. Özellikle, Kasım 2003'te Gürcistan'da yaşanan ve Şevardnadze'nin yerine Saakaşvili'nin geçmesini sağlayan süreç Rusya'yı çok rahatsız etmiştir. Rusya, hemen yanibaşında gerçekleşen bu olaya yönlendirmek bir yana, doğru dürüst ne olduğunun farkına bile varamamıştır. Olayların hemen sonrasında Moskova'da Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov ve Abhazya, Güney Osetya ve Acaristan liderlerinin katılımıyla bir değerlendirme toplantı gerçekleştirilmiş, toplantı sonrasında Güney Osetya lideri Kokaiti, ülkesinin yakında Rusya'nın parçası olmayı umduklarını ve Rusya'nın artık kendileriyle birleşmeyi değerlendirmeye aldığını kaydetmiştir.²⁰ Daha sonra açıklama yapan Rus yetkilileri Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanıdıklarını açıklamışsa da, özellikle Gürcistan vatandaşlarına vize uygulamayı sürdürürken, ayrılıkçı bölgelerde yaşamakta olan

17 Nazim Cefersoy, **Eyalet Merkez Düzeyinden Eşit Statüye Azerbaycan Rusya İlişkileri (1991-2000)**, Ankara, 2000, ss. 19-20.

18 Tuncer, İdil, 'Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye', Özcan, Gencer ve diğerleri, **En Uzun On Yıl**, İstanbul, 1998, s. 450.

19 www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1993/kasim1993.htm.

20 "Kafkasya Kaynıyor", **Radikal**, 30 Kasım 2003.

kişileri bu vizenin kapsamı dışında tutmaları ilginç olmuştur. Sonraki dönemlerde Gürcistan'daki Rus üsleri, Gürcistan'ın NATO üyeliği konusundaki ısrarlı tutumu ve ayrılıkçı bölgelere Rusya tarafından verilen destek nedeniyle bu iki ülke arasındaki ilişkiler hep gergin geçmiştir. Bir ara Gürcistan'da dört Rus subayının casusluk yaptıkları iddiasıyla gözaltına alınmaları gerginliği bir hayli tırmandırmıştır.

İlişkilerdeki asıl kırılma Ağustos 2008 olayları ile yaşanmıştır. Rusya bu süreçte kendi toprakları üzerinde egemenliğini sağlamaya çalışan Gürcistan'ı işgal etmiş, ardından Gürcistan'dan kopmaya çalışan Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanıdığını açıklamıştır. Bu gelişmeler sonrasında tam olarak kopan Rusya-Gürcistan ilişkilerinde sadece olarak İvanişvili'nin Başbakan olmasının ardından yumuşama başlamıştır.

Ermenistan, Rusya'nın en etkili olduğu bölge ülkesi konumundadır. Rusya, önceden var olan askeri üslerinin yanı sıra, Gürcistan'dan çıkardığı askeri varlığını bu ülkeye taşımakta, bunun ötesinde Ermenistan'ın ekonomik işletmelerini de bu ülkenin kendisine olan borçlarına karşılık olarak sahiplenmektedir. Ermenistan, enerji ihtiyacı itibarıyla Rusya'ya bağımlı durumdadır. Zaman zaman Ermenistan kamuoyunda ve hatta yetkililer tarafından Ermenistan-Rusya ilişkilerinin mevcut durumundan duyulan rahatsızlık dile getirilmektedir. Fakat Ermenistan, özellikle güvenlik eksenli endişelerini Rusya'nın desteği ile giderdiğine inandığı için ilişkilerin mevcut seyri devam etmektedir. 2010 yılında Rusya Ermenistan ile bu ülkedeki askeri üslerinin hem kullanılma süresini, hem de yetkilerini genişlendiren anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmanın Ermenistan'ın egemenliğini ciddi bir biçimde sınırlandırdığı Ermeni uzmanlarca da dile getirilmektedir. Ermenistan bu sınırlamayı hatta ciddi ihtiyaç duyduğu İran ile ilişkilerini geliştirmek isterken (özellikle de petrol ve doğal gaz konusundaki anlaşmalarda) bile hissetmektedir.

Azerbaycan ise, Rusya'nın çıkarlarının genelde dengede olduğu bir ülkedir. Burada denge kavramı ile hem Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde Azerbaycan'ın ve Rusya'nın çıkarlarının dengelenmesi, hem de Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin Azerbaycan'ın diğer önemli güçlerle olan ilişkileriyle dengelenmesi kastedilmektedir.

Toprakları Ermenistan tarafından işgal edilmiş olan Azerbaycan, Rusya'nın katkısı olmadan bu sorunun çözümünün imkansız olduğuna inanmakta, bu nedenle de Batı ile ilişkilerini geliştirirken, bu ülkeyi de göz ardı etmemektedir. Hem siyasi, hem askeri, hem enerji, hem kültürel, hem de genel ekonomik ilişkiler alanında Azerbaycan, Rusya'nın hasım olarak gördüğü güçler ile ilişkiler geliştirirken, Rusya'nın çıkarları da göz ardı edilmemekte, özellikle Rusya'nın askeri ve kültürel alandaki çıkarlarını dikkate aldığı söylenebilmektedir. Son yıllarda Azerbaycan-Rusya ilişkilerine

sosyal ilişkiler forumlarının özel nitelik yüklenerek eklenmesi ve bu forumların en üst düzey yetkililerin katılımıyla gerçekleştirilmesi dikkat çekmektedir. Putin iktidara geldikten sonra Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde “Rusça” vurgusu da güçlenmiştir. Azerbaycan’ı ziyaret eden hemen-hemen tüm Rusya yetkililerinin Azerbaycan’da Rusça’nın ve Rus kültürünün durumundan memnurluk duymalarına ilişkin açıklamaları, 19-21 Eylül 2003 tarihlerinde, Bakü’de 5. Dünya Rus Basın Kongresi’nin gerçekleşmesi bunun göstergelerindedir. Bu konu Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in 13 Ağustos 2013 tarihli Azerbaycan ziyareti sırasında da vurgulanmıştır.²¹ Ayrıca Bakü’nün merkezinde “Rus kitap evi” isimli birkaç kitap mağazası açılmıştır.

Rusya uzun süre Azerbaycan’ın kuzeyinde Gebele Radar Üssü’ne (Gebele RLS) sahip olmuştur. Rusya’nın Azerbaycan’daki askeri etkinlik çabaları Azerbaycan’ın ABD ile geliştirdiği askeri ilişkilere yönelik Rus tepkilerinin etkili olması, Azerbaycan’ın askeri konularda Rusya’yı fazla rahatsız etmekten çekinmesinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. ABD’nin Avrupa’daki Kuvvetleri Komutan yardımcısı Charles Wald’ın 21 Kasım 2003’teki Bakü ziyareti sırasında kısmen dile getirilen, ardından Rumsfeld’in 3 Aralık 2003 tarihli ziyareti sırasında daha net olarak ortaya konan ABD’nin Azerbaycan’da askeri üs kurma girişimlerine ilişkin olarak, daha sonra İran ve özellikle Rusya’nın tepkileri nedeniyle yalanlanmak zorunluluğu hissedilmiştir. Aralık 2003 ortalarında Azerbaycan Devlet Başkanlığı Ofisi Uluslararası İlişkiler Şube Müdürü Novruz Memmedov ve Dışişleri Bakanı Vilayet Guliyev, ardından da 5-7 Şubat 2004 tarihlerindeki Rusya ziyareti sırasında Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev bunu yalanlayan açıklamalar yapmıştır.

Aslında, Azerbaycan eski Devlet Başkanı Haydar Aliyev’in dış politika danışmanı Vefa Guluzade, 20 Aralık 2003’taki açıklamasında, Haydar Aliyev’in yıllar önce (kesin tarih verilmemiş) ABD Dışişleri Bakanı Madeline Albright ile yaptığı görüşmede, Azerbaycan’a ABD askerlerinin yerleştirilmesi planına “evet” dediğini ifade etmişti.²² Aynı zamanda Rumsfeld’in de bunu açıkça ifade etmesi ABD’nin Azerbaycan’a askeri üs kurmayı kesin olarak planladığını göstermiştir. Bu nedenle de Azerbaycan yetkililerinin bu açıklamalarının Rusya’nın tepkilerini azaltma amacı güttüğü düşünülmektedir. Fakat bu açıklamalar Rusya’yı yeterince rahatlatmamış ve Azerbaycan’a yönelik baskıları azaltmamış olacak ki, Charles Wald Azerbaycan’a yaptığı ikinci ziyaret sırasında 13 Mart 2004’te Bakü’de düzenlediği basın toplantısında ABD’nin Azerbaycan’a asker yerleştirmeyi planlamadığını ifade etmek zorunda kalmıştır.²³ Muhtemelen küresel ve bölgesel koşulların değişmesine paralel olarak bu konu da öncelikli olmaktan çıkmıştır.

21 “İlham Eliyevin ve Rusiya Prezidenti Vladimir Putinin geniş terkipte görüşü olmuştur”, 13 Ağustos 2013, <http://president.az/articles/8969>.

22 **Zaman** (Azerbaycan), 20 Aralık 2003.

23 ‘ABŞ Azerbaycana Herbi Bazalar Yerleştirmek Niyetinde Deyil’, **525-ci qezet**, 16 Mart 2004.

Azerbaycan'ın Karabağ sorununa ilişkin olarak Batı'dan beklentilerinin karşılanmaması ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin iyileştirilmesine ilişkin girişimler, aynı zamanda Ağustos 2008 olaylarından sonra Rusya'nın bölgesel konumunun güçlenmesi Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde olumlu gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Azerbaycan Rusya ile yeni enerji (doğalgaz) anlaşmaları imzalamıştır. Aynı zamanda Ağustos 2008 olaylarının ardından biranda alevlenerek yeni bir bölgesel savaş başlatma potansiyeline sahip olduğu ileri sürülen Karabağ sorununun çözüm süreci de bir süre önemli ölçüde tekbaşına Rusya'nın kontrolüne girmiştir.

2012 yılından itibaren ise yıldan itibaren ise ikili ilişkilerde gerginlikler daha çok ön plana çıkmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın Batı için hayati önem taşıyan enerji projelerine taktik adımlarla (TANAP örneğinde olduğu gibi) da olsa verdiği destek, Gebele RLS'nin sözleşme süresinin uzatılması için Rusya'nın yaptığı baskıların sonuçsuz kalması ve Rusların bu üssü boşaltmaya başlamaları, Rusya'nın Azerbaycan'ın iç işlerine müdahalesi ("milyarderler ittifakı" olarak isimlendirilen kurumun oluşturulması, etnik bölücülüğün teşvik edilmesi vb.) iddiaları ilişkileri gerginleştirmiştir. Ermenistan ve Ukrayna henüz süresinin dolmasına birkaç yıl kaldığı halde kendi ülkelerindeki Rus askeri üslerine ilişkin anlaşmaların süresini 2040'a kadar uzatırken, Rusya Orta Asya cumhuriyetlerindeki askeri varlığını güçlendirirken Azerbaycan'ın Gebele RLS ile ilgili ilkesel tutum sergilemeleri ve anlaşmayı sona erdirmesi ciddi bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bunu, 1992-1993 yıllarında (Ebülfez Elçibey'in başkanlığı döneminde) tüm eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde ilk defa olarak Azerbaycan'ın kendi topraklarından Rus ordusunu çıkarması başarısının tamamlayıcı hamlesi olarak da değerlendirmek mümkündür. Hatırlanacağı üzere o sırada Rus birlikleri hatta Almanya topraklarında bile kalmaya devam ediyorlardı.

2013 yılı başlarından itibaren bunlara Bakü - Novorossiysk petrol boru hattı ile ilgili sorun da eklenmiştir. Mayıs ayında Rusya tarafı kâr etmediği (Azerbaycan bu boru hattı ile kapasitesinin çok altında petrol naklettiği için) gerekçesiyle boru hattının ortak kullanımına dair anlaşmanın süresinin uzatılmamasıyla ilgili resmi karar verdiğini açıklamıştır.

Tüm sorunları çözmesede de bu gidişatı değiştiren önemli bir gelişme Putin'in 13 Ağustos 2013 tarihli Azerbaycan ziyareti olmuştur. Ziyaret sırasında iki ülke arasında enerji alanı da dahil olmak üzere 5 farklı konuda antlaşma imzalanmış ve genelde olumlu mesajlar verilmiştir.²⁴

24 "Azerbaycan'la Rusya arasında belgelerin imza töreni yapıldı", 14.08.2013, <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20130814113519297.html> ; "Azerbaycanla Rusiya arasında 5 sened imzalanib", 13.08.2013, <http://www.azadliq.org/content/article/25073736.html>.

- 3) Türkiye'nin Bölge Politikası: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Güney Kafkasya algılamasını şöyle tanımlamaktadır: *"Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney arasında geçiş bölgesi olan Kafkasya, Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninde Avrasya'da kurulan enerji ve ulaştırma koridorlarının kesiştiği noktada yer almaktadır. Bu konumuyla stratejik pozisyonu daha da gelişen bölge, tüm Avrasya'da istikrar ve refahın tesisi açısından da giderek artan bir öneme sahip olmuştur."*²⁵ Bakanlık ayrıca, Türkiye'nin Güney Kafkasya ülkeleriyle olan ilişkilerinde eşit davranmaya çalıştığını, aynı zamanda bölgeyi Orta Asya'ya ulaşma konusunda köprü olarak gördüğünü de ifade etmektedir. Aslında, bölge ülkeleri bağımsızlıklarını ilan edince, zaten uzun süreden beri bölgeye yönelik aktif tavırlar içerisinde olan Türkiye, her üç cumhuriyetin bağımsızlığını da ilk tanıyan devletlerden olmuştur. Sonraki süreçte, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri farklı şekillerde seyretmiştir. Bunda bölge ülkelerinin Türkiye'ye yönelik tutumları ve Türkiye'nin kendi öncelikleri de önemli rol oynamıştır. Örneğin, Ermenistan, Türkiye'nin ilk olumlu adımlarına Türkiye'ye yönelik toprak talepleri ve Türkiye'yi uluslararası arenada sıkıştırmaya yönelik sözde "Ermeni soykırımı" iddiaları ile cevap vermiştir.²⁶ Buna karşılık Türkiye-Azerbaycan ilişkileri çok boyutlu, Türkiye-Gürcistan ilişkileri ise özellikle askeri boyut ön planda olmak üzere önemli gelişmeler göstermiştir. 18 Eylül 2002'de Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yi birbirine bağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı'nın yapılması, üç ülkenin devlet başkanları arasında Nisan 2002 sonunda Trabzon'da yapılan Zirve Toplantısı ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesinin tamamlanmak üzere olması²⁷, üçlü bölgesel işbirliğinin önemli göstergeleri olmuştur.

Türkiye'nin, Güney Kafkasya'ya yönelik olarak, 1991 sonlarından itibaren Rusya'yı fazla dikkate almadan "cesur" tavırlar içerisinde olması dikkat çeken husus olmuştur. Bu durum Rusya'yı çok rahatsız etmiştir. Mesela, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik işgalci tavırlarını yoğunlaştırdığı bir dönemde, dönemin Türkiye Başbakanı Tansu Çiller'in Moskova ziyaretinin hemen öncesinde Rusya'nın Bakü Büyükelçisi Valter Şoniya, Türkiye'nin alaturka bir kurnazlık içinde olduğunu belirterek, Kafkasya'da ağabeylik rolünden vazgeçmesi gerektiğini öne sürmüştür.²⁸ Fakat Çiller'in Moskova'da yaptığı, "Bölgeye Rusya ile aynı pencereden bakıyoruz açıklaması"²⁹ Rusya'yı kısmen rahatlatmıştır. Daha sonraki dönemlerde Türkiye'nin Güney Kafkasya'da Rusya'ya

25 Bkz.: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmi internet sayfası, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa

26 Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin yakın tarihi ve günümüzdeki durumu için bkz.: Hatem Cabbarlı ve Araz Aslanlı, "Türkiye-Ermenistan Sınır Kapısı: Amaç mı, Araç mı?", **Stratejik Analiz**, Cilt: 4 (42), Ekim 2003, ss. 56-62.

27 "Türkiye'nin Enerji Stratejisi", http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa

28 **Cumhuriyet** (Azerbaycan), 6 Eylül 1993.

29 <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1993/eylul1993.htm>.

rağmen bir girişim içerisine girmediği, yer-yer Rusya ile ortak politikalar geliştirmeye çalıştığı gözlenmiştir. Ankara'nın Ağustos 2008 olayları sırasında ve diğer önemli gelişmeler sırasında takındığı tavrı bunun kanıtı olmuştur.

Türkiye'nin son yıllarda bölgeye yönelik politikasında dikkat çeken hususlardan birisi Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışması ve bu politikanın Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yarattığı kırılmalar olmuştur. Gerçi daha sonraki aşamalarda Türkiye-Azerbaycan ilişkileri niteliksel olarak yeni boyutlar kazanmıştır. Önce Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 16-17 Ağustos 2010 tarihleri arasında Azerbaycan'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzalanmıştır.³⁰ Daha sonra ise 15-16 Eylül 2010 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirvesi'nde Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasını kararlaştırmışlardır.³¹ 25 Ekim 2011'de ise her iki ülke liderlerinin ve Savunma Bakanlarının da katılımıyla Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir.³² Konseyin ikinci toplantısı ise 11 Eylül 2012'de gerçekleştirilmiştir.

Uzun süre Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinde Türkiye'nin Azerbaycan'a yatırımları ön planda olsa da son yıllarda Azerbaycan'ın Türkiye'ye büyük ölçekli yatırımlar yapmaya başlaması ve Türkiye'deki bir noktaya yapılan en büyük yatırımın (Star rafinerisi, 5 milyar dolar) Azerbaycan tarafından yapılıyor olması ilişkilere yeni boyutlar eklemiştir³³. Ayriyeten Avrupa'nın enerji güvenliği açısından büyük önem arz eden bazı projeler yıllardır gündemde olmasına rağmen bu projelere ilişkin bir türlü adımlar atılmadığı halde Azerbaycan ile Türkiye'nin kendi başlarına Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) konusunda karar almaları ve projeyi hemen gerçekleştirmeye başlamaları da hem bu iki ülkenin siyasal ve ekonomik olanaklarına hem de ikili ilişkilerinin geldiği yere ışık tutmaktadır.

30 "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu (1/979)", <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>; "AZERBAYCANLA TÜRKİYE ARASINDA STRATEJİ TEREFDƏŞLIQ VE QARŞILIQLI YARDIM HAQQINDA MÜQAVİLENİN METNİ", <http://www.mediaforum.az/az/2010/12/15/AZ%C6%8FRBAYCANLA-T%C3%9CRK%C4%B0Y%C6%8F-ARASINDA-STRATEJ%C4%B0-T%C6%8FR%C6%8FFDA%C5%9ELIQ-054430699c02.html>.

31 "Türkiye-Azerbaycan arası stratejik imza atıldı", **Hürriyet**, 15 Eylül 2010, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/15791668.asp>; "Azerbaycan ile Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Kuruluşu Anlaşması imzalandı", **Zaman**, 15.09.2010, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1028143&title=azerbaycan-ile-yuksek-duzeyli-stratejik-isbirligi-konseyi-kurulusu-anlasmasi-imzalandi>

32 "Edoğan: Azerbaycan'a müteşekkirimiz", <http://www.ekoavrasya.net/Manset.aspx?pid=48&lang=TR&Ara=Ciz>; "Azerbaycan-Türkiye senedleri imzalanmıştır", 25 oktyabr 2011, <http://www.president.az/articles/3391>

33 "Star Rafinerisi, Türkiye'de tek noktaya yapılacak en büyük özel sektör yatırımı", 24 Ekim 2011, <http://www.1news.com.tr/turkiye/20111024114624614.html>

1990'lı yılların başlarında önemli ölçüde Ermenistan'ın saldırgan politikalarında kaynaklanan Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki olumsuz tabloyu değiştirme girişimlerine yönelik gizli yürütülen girişimler 2008 yazından itibaren açıkça sürdürülmeye başlanmıştır.³⁴ En önemli gelişmelerden birisi Eylül 2008'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün bölge ve dünya medyasında geniş yankı bulan, "futbol diplomasisi" çerçevesinde Erivan'ı ziyareti olmuştur³⁵. Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki asıl önemli gelişme ise ABD Devlet Başkanı Barak Obama'nın Türkiye ziyaretinden sonra yaşanmıştır.³⁶ 31 Ağustos 2009'da Türkiye ve Ermenistan'ın, İsviçre'nin arabuluculuğuyla sürdürdükleri çabalar çerçevesinde parafladıkları iki protokole ("Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü" ve "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü") ilişkin iç siyasal istişareleri başlatma hususunda mutabakata vardıkları Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri Bakanlıklarının internet sitelerinde duyurulmuş, protokollerin resmi olmayan metinleri Ermeni kaynaklarınca yayınlanmıştır. 10 Ekim 2009'da ise nihayet beklenen olay gerçekleşmiş ve biraz sancılı da olsa Türkiye ile Ermenistan arasındaki daha önce paraf edilmiş olan büyük bir törenle İsviçre'de protokoller imzalanmıştır.³⁷ Fakat daha sonra protokoller konusunda da bir gelişme yaşanmamış, her iki tarafta olumlu tablodan ziyade karşılıklı suçlayıcı beyanlar daha çok dikkat çekmiştir.

Türkiye-Gürcistan ilişkilerinde bazı yönler itibariyle önemli ilerlemeler sağlanmış (karşılıklı yatırımlar kolaylaştırılmış, vize kaldırılmış, karşılıklı olarak nüfus cüzdanı ile seyahat edilebilmekte), bazı yönlerde (Avrupa Konseyinin kararına rağmen Gürcistan, Ahıska Türklerinin anayurtlarına dönüşleri konusunda yükümlülüklerini tam yerine getirmemiştir) ise beklentiler tam gerçekleştirilmemiştir. Gürcistan, Sakaşvili yönetiminin ilk yıllarında Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası anlaşmalara aykırı bir biçimde Acaristan'ın statüsünde değişiklikler yapmıştır. Buna karşın Türkiye'nin Abhazya sorunu konusundaki tutumu (resmî olmayan aktörler bağlamında da olsa) da Gürcistan'ı tam olarak tatmin etmemiştir.

34 "Erivan'la görüşme trafiği çok önemli", *Hürriyet*, 18 Temmuz 2008 ; Mensur Akgün, "Azerbaycan ipoteği kalkıyor mu?", *Referans*, 23 Temmuz 2008 ; "ERMENİSTAN'LA SORUNLARIMIZ VAR", *Hürriyet*, 24 Temmuz 2008.

35 "Erivan'da gece mesaisi", *Sabah*, 8 Eylül 2008; Stephen Kinzer, "Turkish-Armenian football diplomacy", 3 September 2008 <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2008/sep/03/turkey.armenia> ; "Turkish president's football visit turns political", 06 September 2008, <http://www.france24.com/en/20080906-turkey-president-football-visit-armenia-sarkisian-gul> ; Dorian Jones, "Football Match Provides Opening for Healing Turkish-Armenian Relations", 19 December 2008, <http://www.voanews.com/english/archive/2008-12/2008-12-19-voa26.cfm?moddate=2008-12-19>

36 "Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan sarmalı", Beril DEDEOĞLU, *Star*, 15 Nisan 2009 ; "Ermenistan ile ilişkiler değişiyor mu?", Ali Faik Demir, *Taraf*, 14 Nisan 2009.

37 "Turkey, Armenia agree to forge ties", <http://www.cbc.ca/news/world/story/2009/10/10/turkey-armenia.html> ; "Armenia and Turkey normalise ties", <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8299712.stm>

- 4) İran'ın Bölge Politikası: İran, Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlık mücadelelerine ihtiyatlı yaklaşmış, hatta SSCB'nin dağılma sürecinde nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etme konusunda "aceleci davranmama" konusunda uyarmıştır.

İlk kısımda da ifade edilen çıkarları çerçevesinde İran başlangıçtan itibaren Ermenistan ve Azerbaycan ile yoğun, Gürcistan ile daha sınırlı ilişki içerisindeydi. Haziran 1992 - Haziran 1993 döneminde İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikası olumsuz, buna karşın Ermenistan'a yönelik politikası olumlu olmuştur.³⁸ Bu politika, hem İran'ın stratejik tercihlerinden, hem de dönemin Elçibey yönetiminin İran'a yönelik politikalarından kaynaklanmakta idi. Haydar Aliyev, göreve geldikten sonra, İran'ın endişelerini azaltıcı politikalar izlemeye başlamıştır. Fakat Haydar Aliyev yönetimi döneminde de özellikle, Hazar'ın statüsü tartışmaları ve karşılıklı olarak birbirlerinin muhaliflerine ülkelerinde olanak sağlamaları gibi nedenler yüzünden Azerbaycan ile İran arasında gerginlikler yaşanmıştır.³⁹

İran, günümüzde halen ABD'nin kendisini çevreleme ve kendisine müdahale etme politikaları doğrultusunda Azerbaycan'ın üs olarak kullanılabileceği endişesini yoğun olarak taşımaktadır. İsrail'in İran'a karşı askeri ve istihbarat faaliyetleri için Azerbaycan'dan yararlandığı/yararlanacağı konusu sürekli olarak Azerbaycan-İran ilişkilerinde derin krizlere neden olmaktadır. 2012 yılı ikili ilişkilerde gerginlik (özellikle Bakü'de gerçekleştirilen Eurovision şarkı yarışması bahane edilerek) yılı, 2013 yılının başları ise (29 Nisan 2013'te Cumhurbaşkanlığı İdaresi Başkanı Ramiz Mehdiyev, 20 Mayıs 2013'te ise Kafkasya Müslümanları İdaresi Başkanı Allahşükür Paşazade İran'ı ziyaret ederek önemli görüşmeler gerçekleştirmiştir) bu gerginliği azaltma girişimleri aşaması olarak dikkat çekmiştir.

İran, Ermenistan ile ilişkilerini sadece Azerbaycan'a karşı verdiği savaşla sınırlı tutmamıştır. İki ülke arasında elektrik ve doğalgaz merkezli enerji işbirliği de gerçekleşmektedir. İran'ın bu yöndeki aşırı istekliliği Rusya'nın ve bir ölçüde de Batı'nın engeline takıldığı için İran-Ermenistan ilişkileri bu iki ülkenin arzuladığı düzeye erişememiştir.

Bu süreçte üst düzey ziyaretlere rağmen İran-Gürcistan ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmamış, genelde Gürcistan'ın ABD ile geliştirdiği askeri ilişkiler nedeniyle İran bu ülkeye soğuk yaklaşmıştır.

38 Brenda Shaffer, 'Müslüman Dış Politikası Var mı?', http://www.3-cusektor.org/n4/n4_brenda.htm.

39 Sami Kohen, 'Hazar Huzursuz', **Milliyet**, 14 Ağustos 2001.

- 5) **Çin'in Bölge Politikası:** Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki süreçte Çin daha çok Türkistan (Orta Asya) bölgesine yoğunlaşmıştır. Güney Kafkasya bölgesiyle ilişkili olarak özellikle, Elçibey yönetimi sırasında Azerbaycan ile "soğuk savaş" yaşanması dikkat çekmiştir. Azerbaycan yönetiminin "Doğu Türkistan" söylem ve politikaları Çin'i rahatsız etmiş, o kadar ki, Çin bir süre sonra Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'a füze bile satmıştır.⁴⁰ Günümüzde Çin'in özellikle Azerbaycan ve kısmen de Ermenistan ile iyi ilişkileri bulunmaktadır. İlişkiler çok yoğun ve diğer rakip güçleri rahatsız edecek boyutta değildir. Fakat Çin, enerji ve pazar bağlamında önem atfettiği için Azerbaycan ile karşılıklı olarak üst düzeyde ziyaretler gerçekleştirmiştir ve ilişkilerini fazla dikkat çekmeden sürdürmektedir.

Çin, Gürcistan'ı ilk tanıyan devletlerden birisi olsa da iki ülke ilişkileri çok da yoğun değildir. Ama, Çin ve Gürcistan'ın (bu listeye Azerbaycan'ı da dahil etmek gerekiyor), özellikle İpekyolu projesi ve toprak bütünlüklerine verdikleri önem bağlamında ortaklıklarını sürdürdükleri vurgulanabilir. Bu çerçevede Ağustos 2008 olaylarından sonra Çin'in başat ülke konumunda olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Rusya'nın ısrarlarına rağmen Abhazya ve Güney Osetya'yı açıkça destekleyen tutum benimsememesi dikkat çekici olmuştur. Çin, toprak bütünlüğü konusundaki hassasiyetini paylaşan Azerbaycan tarafından BM çerçevesinde gündeme getirilen önerilerin ya lehinde oy kullanmış ya da tarafsız kalmıştır.

Genel Değerlendirme

Öncelikle şunu ifade edelim ki, bölgesel ve küresel mücadelenin aktörleriyle ilgili yaklaşık 22 yıl önceki (Soğuk Savaşın sona erme döneminde) öngörüler tam gerçekleşmemiştir. Ne AB, ne de Japonya 1991 yılında onlardan beklenen konuma kavuşmamış, buna karşın hem meydana yeni güçler çıkmış, hem de bazı güçler tahmin edilenden daha hızlı gelişim sergilemişlerdir. AB bir yandan genişlemenin getirdiği bütünleşme sorunları, öte yandan ekonomik sistemi ve küresel ekonomik krizler nedeniyle birkaç yıldan beridir ağır ekonomik sorunlar yaşamaktadır. O kadar ki, bu sorunlar yüzünden AB'nin dağılabileceği konusu sürekli olarak konuşulabiliyor. Japonya da bölgesel ve küresel ekonomik krizlerden nasibini sürekli olarak almış, özellikle 2003 yılından itibaren ciddi artış gösteren petrol fiyatlarının faturasını ağır ödemiştir. Bunlara yaşanan doğal afetlerin Japon ekonomisi üzerindeki etkisini de eklemek mümkündür.

40 'Çin Azerbaycanla Münasibetlerin İnkişafına Xüsusi Diqqet Verir', **Bizim Esr**, Şubat 2003, Sayı 41 (757)

Buna karşın Çin ile beraber Hindistan ve Brezilya'nın küresel, Türkiye'nin ise bölgesel gücü beklenenin ötesinde artmış, uluslararası sistemde Batılı yapılara alternatif olarak Rusya ve Çin'in liderlik ettiği Şanghay İşbirliği Örgütü ve BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nin İngilizce isimlerinin baş harflerinden oluşan kısaltma) daha çok dikkat çekmeye başlamıştır.

Geçen süre boyunca Güney Kafkasya hem direkt kendisinden kaynaklanan değerleri (stratejik konumu, doğal kaynakları ve s.), hem de yeni küresel mücadelenin en önemli sahalarından olan Karadeniz, Hazar havzası, İran ve Orta Asya bölgelerine sınır olması dolayısıyla önemini sürekli artırmıştır. Özellikle en az kendileri kadar ABD tarafından da büyük önem verilen Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması konusunda oynamaya başladığı rol (petrol ve doğalgazın kaynağı ve geçiş ülkesi olması dolayısıyla) Güney Kafkasya'nın Batı gündemindeki yerini kalıcı hale getirmiştir. ABD ve müttefiklerinin 11 Eylül olaylarından sonra Afganistan'daki askeri varlığı Batı için; İran'ın hemen hemen tüm yönlerden çevrenmesi ise İran ve Rusya için Güney Kafkasya'nın geçiş yolu olarak önemini artırmıştır. Bu listeye "Arap baharı" olarak da nitelendirilen dalganın yayılabileceği coğrafya ile bağlı öngörüler, Suriye'deki gelişmeler ve İran'la ilgili senaryolar da eklenebilir. Tüm bu ifade edilenler Güney Kafkasya'nın öneminin ve bölge için mücadelenin artış göstereceğinin göstergeleri olarak görülebilir.

Gelinen nokta itibariyle Güney Kafkasya'da çıkarlarını en fazla maksimize eden devletlerin ABD ve Rusya olduğu görülmektedir. Bu iki devlet, hem sahip oldukları olanakları ve tarihsel ilişkilerini iyi kullanarak, hem de aktif politikalar takip ederek, bölgeye ilişkin stratejilerini büyük ölçüde başarıyla sürdürmektedir. Buna karşın, AB'nin sadece son dönemlerde aktif tutum göstermeye başladığını, Türkiye'nin ise con yıllardaki ciddi girişimlerine rağmen potansiyelinin altında ilişki sistematığı geliştirebildiğini vurgulamak yerinde olur. AB ülkeleri içerisinde İngiltere'nin özellikle doğal kaynak bağlamında önemli kazanımlar elde etmesi, Fransa'nın ekonomik alana ilişkin kazanımları ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesi örneğinde bölgesel sorunlarda üstlendiği aktif rol dolayısıyla bölge devletleri ile siyasi ilişkilerini de üst düzeyde tutması, Almanya'nın bölge ülkelerine yönelik eğitim, sağlık, mali alanlardaki projeleri ve Azerbaycan örneğinde askeri işbirliği çalışmaları dikkat çekmektedir. Örgüt olarak AB'nin ilan ettiği Yakın Komşuluk Politikası çerçevesinde Güney Kafkasya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek için daha fazla adım attığı görülmektedir. ABD başta olmakla NATO'nun bölgeye yerleşme girişimleri Rusya tarafından pek tasvip edilmemektedir.⁴¹

41 Rusya'nın NATO Büyükelçisiyle Söyleşi, **NATO Dergisi**, <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/turkish/interview.html>

Bölgede Rusya-ABD çekişmesi soğuk savaş şeklinde devam ederken, Türkiye'nin, İran'ın, Çin'in, İsrail'in, Almanya'nın ve bazı Arap ülkelerinin gelecek dönemlerde bölgede sahip oldukları araçlarla bu mücadelede açık veya örtülü olarak daha aktif yer almaları beklenebilir. Güney Kafkasya sahip olduğu enerji kaynakları ve önemli güçlerin stratejilerindeki yeri nedeniyle önümüzdeki dönemde daha yoğun çekişmelere sahne olacağı benzetilmektedir.

Aşağıda ayrıntılı bir biçimde değinilecek olan Karabağ sorunu Kafkasya'nın kaderi ve küresel mücadeledeki yeri açısından belirleyici olma konumunu sürdürmektedir. Bir anlık da olsa gözümüzün önüne Karabağ sorunu yaşanmayan bir Kafkasya getirebilirsek bu sorunun Kafkasya'ya (özellikle de Ermenistan'a) ne kaybettirdiklerini daha iyi anlayabiliriz. Azerbaycan ile Türkiye'yi birbirine bağlayan petrol (Bakü-Ceyhan) ve doğalgaz (Bakü-Erzurum) boru hatlarının, ayrıca demiryolu hattının güzergahları farklı olabilirdi. Avrupa'nın enerji güvenliği ve Rusya'nın enerjideki konumunda şimdi farklı bir manzara sözkonusu olabilirdi. Kafkasya cumhuriyetleri kaynaklarını askeri bütçelerini değil refahlarını yükseltmek ve kendi aralarında işbirliklerini daha fazla geliştirmek için kullanabilselerdi, onlar diğer (kendilerine silahlarını ve siyasi desteklerini pazarlayan) devletlere değil, belki diğer devletler onlara daha fazla muhtaç olacaktı...

KARABAĞ SORUNUNUN TARİHÇESİ

1) Karabağ Bölgesinin İsmi, Coğrafyası ve Tarihi

Tarihi Karabağ bölgesi, Azerbaycan'da Kür ve Aras ırmakları ile şu anda Ermenistan sınırları içinde bulunan Gökçe gölü arasındaki dağlık bölge ile bu bölgeye bağlı ovalardan oluşan bir yerdir. Aynı zamanda, XVII. yüzyılın ortalarında bu topraklar üzerinde kurulan bir Azerbaycan Türk Hanlığının da adını ifade etmektedir.

Karabağ bölgesi, Azerbaycan'ın diğer bölgeleriyle beraber, Ermenistan ve İran'ı da kontrol edebilecek bir noktada bulunması nedeniyle bölge açısından jeopolitik öneme sahiptir. Karabağ bölgesi ile eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'ni birbiri ile karıştırılmaması gerekmektedir. Eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, tarihi Karabağ bölgesinin (yüzölçümü 18000 km²) sadece 4392 km²'lik kısmını teşkil etmekteydi.⁴²

Sovyetler Birliği dönemindeki Azerbaycan içerisinde tarihi Karabağ bölgesi üzerinde, Ağdam, Terter, Yevlah, Füzuli, Beylegan, Kubatlı, Cebraill, Mingeçevir, Ağcabedi, Hoca-vend, Şuşa, Hankendi, Laçın, Kelbecer, Hanlar, Gorus, Akdere, Berde, Zengezur, Hadrut rayonları⁴³ yer almaktaydı. Fakat, eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Hankendi merkez olmak üzere Şuşa, Akdere, Hadrut, Hoca-vend, Askeran ilçelerinden oluşmaktaydı.

42 İgrar Aliyev, **Dağlıq Qarabağ**, Bakü, Elm, 1989, s. 3.

43 Rayon-Azerbaycan'da ilçeden büyük, ilden küçük idari birimi ifade eder.

Bölge için kullanılan “Karabağ” ve “Arsak” kelimelerinin her ikisi etimolojik olarak Türkçe kökenlidir. Tarihteki Azerbaycan devletlerinden birisi olan Albaniya'nın merkezi olan bu bölge için kullanılan “Arsak” ismi “ErSak” yani “er” ve “Sak” kelimelerinin birleşmesinden doğmuştur, “Sak”lar (Saka’lar) ise o dönemlerde Orta Asya’da ve Azerbaycan’da yaşamış olan Türk kavmidir.⁴⁴ Araştırmacılar Arsak (Ersak) kelimesinin Ertuğrul, Ardahan, Erdebil, Irak ve benzeri Türk kelimeleri ile aynı nitelikte olduğunu ifade etmektedirler.

“Karabağ” kelimesi de tamamen Türkçe olan “kara” ve “bağ” sözlerinin birleşmesinden oluşmaktadır.⁴⁵ Nitekim Ş. Sediyev’in aktardığına göre yabancı araştırmacılar-dan V.Liokgobitov “Transkafkasya’daki Rus mülklerine ilişkin derleme” isimli eserinde Karabağ isminin “ormanlarıyla zengin ülke anlamını taşıyan iki kelimededen, Azerbaycan Türkçesindeki kara ve bağ kelimelerinden geldiğini” ifade etmiştir. G. Gan isimli diğer bir araştırmacı da Karabağ kelimesinin “kara” ve “bağ”dan geldiğini ve “kara yapraklı bağ” anlamına geldiğini ifade etmektedir. M. Bogdanski de “Coğrafi Adlar Lüğati” isimli eserinde Karabağ kelimesinin “kara yapraklı bağlar ülkesi” anlamına geldiğini yazmaktadır.⁴⁶ Türkçede “Kara” kelimesinin “koyu”, “sık” (“yoğun”), “büyük” anlamında kullanıldığı⁴⁷, Türkçe çok sayıda kişi (Karahan, Karamehmet ve s.) ve yer (Azerbaycan’da Karadağ, Karakend, Karayazı ve s. isimli yerleşim birimleri mevcuttur) isimlerinin bunun örneği olduğu ifade edilmektedir. Karabağ adı yaklaşık olarak VII yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Karabağ bölgesinin genel tarihine de bir göz atacak olursak, ilk vurgulanması gereken hususlardan birisi Karabağ’ın, dünyadaki en eski insanların yaşadığı yerlerden birisi olduğudur. Bölgedeki “Azılı” mağarasında bulunan eski insan -“Azılıhontrop”un yaşı yaklaşık olarak 1.2 milyon sene eskiye kadar götürülebileceği bilim adamlarınca da kanıtlanmıştır⁴⁸. Fakat her halükârda en az 300-500 bin yıllık olduğu kabul edilmektedir. Yine bölgede bulunan “Tağlar” mağarasında da bundan 80-100 bin yıl önceki döneme ait zengin kalıntılar bulunmaktadır.⁴⁹

Ara devirlerde Karabağ’daki yaşama ilişkin kanıtlar yine bulunmaktadır. M.Ö. dördüncü binyıldan itibaren ise bu topraklarda yaşayanların kimliğine ilişkin bilgiler

44 Yaquub Mahmudov, Kerim Şükürov, **QARABAĞ: SUALLAR VE FAKTLAR**, Bakü, Qismet, 2005, s. 6; Geniş bilgi için bak: Mireli Seyidov, “‘Qarabağ’ ve ‘Arsaq’ sözünün etimoloji tahlili”, **Azerbaycan filologiyası meseleleri (makaleler toplusu)**, V., 1983, s. 142-150.

45 Geniş bilgi için bak: Ş. Sediyev, “‘Qarabağ’ sözünün menası”, **Elm ve Heyat**, 1963, Sayı 3, s. 15.

46 Ş. Sediyev, “‘Qarabağ’ sözünün menası”, **Elm ve Heyat**, 1963, Sayı 3, s. 15.

47 Yaquub Mahmudov, Kerim Şükürov, **Qarabağ: Real Tarix, Faktlar, Senedler- Garabagh: Real History, Facts, Documents**, Bakü, Tehsil Neşriyyatı, 2005, s. 11.

48 Süleyman Eliyarlı, **Azerbaycan Tarihi**, s. 9; Ziya Bünyadov ve d., **Azerbaycan Tarixi**, I Cilt, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1994, ss. 530-541.

49 Cemalettin Taşkiran, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, s. 31

elde edebilmekteyiz. Bunlar “Utiler”, “Gardmanlılar”, “Hürriiler” diye isimlendirilen kavimlerden olanlardı.⁵⁰ Bu kavimlerin kökenlerine ilişkin farklı iddialar mevcuttur. Bazılarına göre Türk kavmi olan Hürriiler M.Ö. dördüncü binyılda Kafkasya’ya geleerek Karabağ’a yerleşmişlerdir.⁵¹ M.Ö. ikinci binyıla ilişkin olarak da Hürriilerin buradaki yaşamlarına ilişkin kanıtlara rastlanmaktadır. M.Ö. birinci binyılın başlarında bölgede Urartular ortaya çıkmaya başlarlar.⁵² Daha sonra buralara, yine Türk boylarından olan Sakalar yerleşmişlerdir. Ermenilere gelince, bazı Ermeni tarihçilerin iddia ettikleri gibi ister kökenlerini Yasef evladına dayandırsınlar, isterse de buralara Frigyalılarla birlikte geldiklerini iddia etsinler, her halükârda buralarda M.Ö. 6. ve 7. yüzyıldan sonra bulunmuş oluyorlar.⁵³ M.Ö. 250’li yıllarda Karabağ’da, Oğuzların Üçoklar boyundan olan Arsaklar, M.S. birinci yüzyılda Kafkasya Türk Albanları, ikinci yüzyılda Romalılar, üçüncü yüzyılda Sasaniler, altıncı yüzyılda Hun Türkleri ve yedinci yüzyılda Hazar Türkleri hükmetmişlerdir.

Burada iki konuya özel olarak dikkat çekmemiz gerekiyor. Bunlardan birincisi bazı Ermeni uzmanların sahiplenmeye çalıştıkları “Arsak” kelimesidir. Kuşkusuz tarih tartışmaları hiçbir zaman bitmeyecektir, fakat sadece Azerbaycanlı bilim adamları değil, Batılı bilim adamları da bu ismin Türkçe kökenli olduğunu ifade etmektedirler.⁵⁴ Öte yandan bölgenin kendilerine ait olduğunu iddia etmeye çalışan Ermeni uzmanların dayanak olarak yararlanmaya çalıştıkları bölgedeki eski Hristiyan yapıların tarihi Azerbaycan devleti olan Albanya devletine ait olduğu da bilim adamlarınca kanıtlanmıştır.⁵⁵

Ortak Türk tarihinin en önemli eserlerinden olan Kitab-ı Dede Korkut’ta ve sonrasında ortaya çıkan çok sayıda eserde de Karabağ bölgesinin Azerbaycan ve genel olarak Türk varlığı ile bağı açıkça ortaya konmaktadır. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın isteği ile Ebu Bekir Tahrani tarafından 1470 yılında yazılmış Oğuzname’de (“Kitabi- Diyarbekiriyeye”) “Gökçe denizi yaylalarının ve Karabağ’ın kadim Oğuz Türklerine ait olduğu”, Oğuz Türklerinin dedesi olan Oğuz Kağan’ın Gökçe denizi yakınında defnedildiği, Bayundur Hakan’ın ise Karabağ’da yaşadığı ve daha sonra bu bölgede defnedildiği belirtilmektedir.⁵⁶

-
- 50 Ed: İgrar Aliyev, *Azerbaycan Tarixi, Yeddi cildde. I cild (En qedimden - b.e. III esri)*, Bakü, Elm, 2007, s. 283.
- 51 Mehmet Kengerli, “Karabağ Azerbaycan toprağıdır dünya durdukça da öyle olacaktır”, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, s. 7
- 52 İgrar Aliyev, *Nagorniy Karabah (Dağlık Karabağ)*, s. 15
- 53 C. Taşkıran, a.g.e., s. 35
- 54 Vasili Vladimiroviç Bartold, *Müselman dünyası tarixinde Xezeryanı bölgelerin yeri*, Akademik Z.Bünyadov ve t.e.n. E.Ağayevanın tercümesinde. Bakü, Elm, 1999, 160 s.
- 55 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Feride Memmedova, *Кавказская Албания и Албаны, (Kavkazskaya Albaniya i Albani - Kafkas Albanyası ve Albanlar)*, Bakü, 2005; “Albaniya. Siyasi-İnzibati Vahidler Ve Etnik Serhedler”, Editör: Naile Velixanlı, *Azerbaycan Tarixi, Yeddi cildde. II cild (III-XIII esrin I rübü)*, Bakü, Elm, 2007 ss. 12-18.
- 56 Yaquub Mahmudov, “Dede Qorqud kitabı – xalqın yaratdığı ve yaşatdığı tarix”, *Dede Qorqud Dünyası*, Bakü, 2004, s. 18-35

Yedinci yüzyıldan itibaren Karabağ bölgesi Arap hilafetlerinin yönetimi altına geçti. Bunun Hristiyan Albanlar üzerinde ciddi etkileri oldu. Albanların bir kısmının İslam'ı kabul etti, bir kısmı ise belirli aşamalardan sonra farklı kimlikler kazanmaya başladı. Bu arada eski Alban kiliselerinin de sahiplenilmesiyle Karabağ bölgesinin Ermenileşmesi süreci başladı. Bu sürecin 7. yüzyılda başladığı, 12. yüzyılda bölgedeki Alban yapılarının önemli ölçüde Ermeni kimliğine büründüğü ünlü Ermeni tarihçi, Akademi üyesi S.T.Yeremyan tarafından da ifade edilmiştir.

Sekizinci yüzyılda bölgede Müslüman idareye karşı isyanlar başlamıştır. Bu isyanlar dokuzuncu yüzyılda Türk kökenli Babek'in liderliğinde doruğuna ulaşmıştır. 837 yılında isyan yenilgiye uğratılmış ve 838 yılında isyancıların lideri Babek esir alınarak Samire şehrine götürülerek idam edilmiştir. 892-930 yılları arasında Saç Oğulları soyundan gelen Müslüman Türk Beyliği bölgenin hakimi olmuştur.⁵⁷

Arap hilafetinin dağılmasından sonraki aşamada bölgede Sünik ve Arsak-Haçın padişahlıkları da kurulmuş, özellikle Haçın padişahlığı Mehraniler sülalesinden olan Hasan Celal'in yönetimi zamanında (1215-1261) en iyi dönemini yaşamıştır.⁵⁸ Ama özellikle tarihi Azerbaycan topraklarının birleştirildiği Saciler döneminden Atabeyler dönemine kadar Karabağ bölgesi de bu yapıların idaresinde yer almaktaydı.

13. yüzyılın başlarında Harezmsah Celalettin'in kontrolüne geçen Karabağ bölgesi 1256'dan itibaren İlhanlıların (Hülaküler - Türk devleti) yönetimi altına geçmiştir. 1396'dan sonra ise, Kıpçak seferinden dönen Timur'un orduları buraları işgal etmiştir. 15. yüzyıl boyunca bölge bir süre Karakoyunluların, sonra ise Akkoyunluların yönetimi altında bulunmuştur. 16. yüzyılın sonlarında Osmanlılar tarafından alınmaya kadar, bölge Safevilerin yönetiminde kalmıştır.⁵⁹ Safeviler döneminde 4 beylerbeyi (bölgesel yapılanma) oluşturulmuştu ki, bunlardan birisi Karabağ beylerbeyi idi.

1593 yılında Karabağ-Gence bölgesi 7 sancak, 36 nahiyeden oluşmaktaydı. Buradaki bin üç yüz toponomik birimin hemen hemen tamamı Azerbaycanlılara aitti.⁶⁰ Yine 1727 yılında Karabağ'ın 5 bölgesindeki köylerine ilişkin tutanaklar da bölgenin yapısının anlaşılması bakımından önemlidir. Gülüstan (Talış), Haçın, Çilebörd, Verende ve Dizag bölgelerindeki 196 köyden yalnız Ermenice olduğu ileri sürülebilecek iki köy ismi mevcuttur: Arçazor ve Noraşen.⁶¹

57 Kengerli a.g.m., s. 8.

58 Yaqub Mahmudov, Kerim Şükürov, **Qarabağ: Real Tarix, Faktlar, Senedler- Garabagh: Real History, Facts, Documents**, Bakü, Tehsil Neşriyyatı, 2005, ss. 22-23.

59 Mirze Bala Memmedzade, "Karabağ maddesi", **İslam Ansiklopedisi**, Ankara, Turk Diyanet Vakfı, 1988, ss. 212-214.

60 **Gence-Qarabağ eyaletinin müfessel defteri**, Bakü, 2000, s. 5, ss. 8-9, s. 21.

61 N. Axundov, **Qarabağ salnameleri**, Bakü, Yazıçı, 1989, ss. 149-151.

1727 yılında bölgenin toplam nüfusu 122 bin olmuştur. Bunun 80,3 binini (%66) Azerbaycan Türkleri, 37,8 binini (%31) Gregoryenleşmiş Albanlar, 3,7 binini (3,1) Kürtler oluşturmuştur.⁶²

18. yüzyılın başlarında Penahali beyin önderliğinde bölgede Karabağ Hanlığı kurulmuştur. 18. yüzyılın sonlarında artan dış saldırılar sonucunda kısa bir süre için (sadece 1797 yılında bir süreliğine) Karabağ bölgesi, merkezi Azerbaycan'ın güney (günümüzde İran sınırları içerisinde yer alan) bölgelerinde bulunan Gacar Türklerinin yönetimi altına geçmişse de, genelde bağımsızlığını koruyabilmiştir.⁶³

Penahali beyden sonra onun oğlu İbrahim han Karabağ hanı olmuştur. İbrahim han döneminde Karabağ sorunu açısından kritik önemdeki belgelerden birisi olan Kürekçay Anlaşması imzalanmıştır. 1805 yılında İbrahim han ile Rusya askeri birliğinin komutanı P.D.Sisianov arasında Kürekçay'da imzalanan ve "Kürekçay mükavelesi" olarak adlandırılan anlaşmaya göre Karabağ hanlığı Rusya'ya Müslüman - Azerbaycan toprağı olarak birleştirilmiştir.⁶⁴ İbrahim hanın öldürülmesinin ardından Karabağ hanı görevine gelen Mehdigulu hanın durumuna ilişkin 10 Eylül 1806'da imzalanmış olan imparatorluk fermanından da Karabağ bölgesinin Azerbaycan Türklerine ait olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır.⁶⁵

Fakat bu anlaşmaya rağmen Gacar yönetimi ile Rusya arasında Karabağ bölgesi için mücadele devam etmiştir. Önce Gacalar Karabağ bölgesini kontrolü altına almış, ardından 1826 yılında Karabağ Hanlığı Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmiştir. Rusya ile Gacar yönetimi arasındaki savaşlar sonucunda, 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Karabağ Hanlığı Rusya'ya bağlanmıştır. Kuzey Azerbaycan hanlıklarının Rusya'nın kontrolü altına alınmasını düzenleyen 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmençay Antlaşmalarında yer alan ifadelerden de açıkça görülmektedir ki, Karabağ ve İrevan (Erivan) hanlıkları antlaşmanın tarafları olan Rusya ve Gacar yönetimlerince Azerbaycan (Müslüman) hanlıkları olarak nitelendirilmiştir.

62 **Gence-Qarabağ eyaletinin müfessel defteri**, Bakü, 2000, s. 17.

63 Bünyadov ve d., a.g.e., ss. 530-541.

64 "Kürekçay müqavilesi," http://www.azerbaijan.az/_Karabakh/_Documents/Documents_document_01_a.html, (**antlaşmanın orijinali eklerde yer almaktadır**); ayrıca orijinal metin için bakınız: **Трактат между Карабахским ханом и Российской империей о переходе ханства под власть России от 14 мая 1805 года**, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (Государственный Исторический Архив АР, ф.130, оп.1, д. 14, лл.245-248); **Акты Кавказской Археографической Комиссии** (Tiflis'teki Kafkasya Arkeografya Komisyonu Belgeleri - Архив Главного Управления Наместника Кавказа. Том II. Издан под редакцию председателя комиссии А.Д.Берже. Тифлис, 1868, с.705).

65 "Visoçaşaya gramota general-mayora Mehtikuli aga ot sentyabrya 1806 goda", **Акты Кавказской Археографической Комиссии** (Tiflis'teki Kafkasya Arkeografya Komisyonu Belgeleri - Архив Главного Управления Наместника Кавказа. Том III. Издан под редакцию председателя комиссии А.Д.Берже. Тифлис, 1869, с.336-337'den aktaran **Sovet Dövründe Azerbaycan Xarici Siyaseti (1920-1939)**, Bakü, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, 2012, s. 132.

1828-1829 yıllarında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Kafkaslarda yaşanan savaş da Karabağ Hanlığı'nın bağımsızlığını yeniden kazanmasına yardım etmemiştir. Bu savaşların ve imzalanan antlaşmaların Karabağ bölgesi açısından bir diğer önemi, bu süreçte Gacar yönetimi altındaki topraklardan 1825-1826 yıllarında 18.000, 1828'de 50.000 (Türkmençay Anlaşması'nın 15. maddesi Gacar yönetimi altındaki Ermenilerin bir yıl içinde Aras nehrinin kuzeyine, yani Rus yönetimi altındaki topraklara geçmesini öngörmekteydi), 1829 Osmanlı-Rus Edirne antlaşması ile de 84.000 civarında Ermeni nüfusun Karabağ bölgesine getirilmesi sonucunu doğurması şeklinde olmuştur⁶⁶. Dönemin Rus tarihçilerine göre bu süreç boyunca Kafkasya'ya, Anadolu'dan ve şu anki İran topraklarından en az 1 milyon Ermeni göç etmişti veya ettirilmişti.⁶⁷ Bu göçler sonucunda I. Nikolay, Revan ve Nahçıvan hanlıklarının topraklarını içeren coğrafya üzerinde Ermeni bölgesi de kurmuştur.⁶⁸

Rusya bölgede bir Ermeni devletin kurulmasının planlarını uzun yıllardan beri yapmaktaydı. 1967 yılında Ermenistan'ın başkenti Erivan'da basılan "18. yüzyılda Ermeni-Rus ilişkileri" isimli kitapta (s. 204-205'de) şöyle denilmektedir: "Daha 19 Mayıs 1783'de Knyaz G.A.Potyomkin, II. Yekatrina'ya yazdığı mektupta, fırsat bulunca Karabağ'ı hemen Ermenilerin kontrolüne vermek ve böylece Asya'da bir Hristiyan devleti ortaya çıkarmak için gerekenleri yapacaklarından bahsetmiştir"⁶⁹ Bu nedenle bu kadar büyük göçlerin gerçekleşmesinde Rusya'nın çıkarları bulunduğu da unutmamak gerekiyor. Bunun yanında buradaki Müslümanlardan da (Türklerden de) önemli bir miktar Gacar yönetimi altındaki topraklara göç ettirilmişti. Bu büyüklükteki göçe rağmen, 1832 yılındaki Çarlık Rusyası resmi sayımlarında Karabağ bölgesi nüfusunun % 64.8-i Müslüman (Azerbaycan Türkü), %34.8-i Ermeni olarak kayda geçmiştir.⁷⁰ 1887 yılında Fransa'da yayınlanan "Nouveau Dictionnaire de Geographie Universelle" ("Yeni Evrensel Coğrafya Sözlüğü") isimli kitabın "Karabağ" maddesinde, 250.000 olarak gösterilen toplam nüfusun en az yarısının Azerbaycan Türklerinden, geri kalanının Ermenilerden ve bazı İranlı ve Ruslardan oluştuğu kaydedilmektedir.⁷¹ Hatta Ermenistan kaynakları bile Karabağ meselesine ilişkin göreceli olarak sessizliğin yaşandığı dönemlerde, 19. yüzyıl başlarında Karabağ bölgesinde Ermeni nüfusun azınlıkta kaldığını ifade etmekteydiler. Nitekim 1972 yılında

66 Reşid Göyüşov, *Qarabağın Keçmişine Seyahet*, Bakı, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1993, s. 75.

67 N. N. Şavrov, *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie*, Sankt Petersburg, 1911, ss. 59-61.

68 Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920*, İstanbul, Bağlam, 1988, s. 26.

69 **18. Yüzyılın I. Yarısında Ermeni-Rus ilişkileri, II cilt, II kısım**, Erivan, 1967, ss.204-205'den aktaran Dursun Yıldırım ve Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1991, s. 84 ve *Ekaterina Vtoraya i Q.A. Potemkin İçinaya perepiska, (1769-1791)*, http://lib.rus.ec/b/145330/read#n_2

70 *Transkafkasyadaki Rusya topraklarının icmali (Ruşça) 3. Bölüm* St. Petersburg, 1834 ve ekleri'den aktaran Yıldırım, a.g.e., s. 87.

71 Taşkiran, a.g.e., s. 240.

Erivan'da yayınlanan "Batı Ermenistan'ın Rusya'ya birleştirilmesi" isimli bir kitapta (s. 560-562), 19 Temmuz 1811 tarihli belgeye göre Karabağ'da 12 bin ailenin bulunduğu ve bunların sadece 2500-ünün Ermeni ailesi olduğu belirtiliyor. 1823 yılında Rus yetkililerin hazırladıkları başka bir belgede Karabağ bölgesindeki 600 köyün 450'nin Müslüman, 150'nin ise Hristiyan yerleşim birimi olduğu ifade edilmiştir. Aynı kaynaktan o tarihte bölgede 20.095 ailenin yaşamakta olduğu, bu ailelerden 15.729'nun Müslüman, 4366'nın ise Hristiyan aile olduğu kaydedilmiştir.⁷²

Ermenilerin buraya sonradan geldiğinin kendilerince bir başka ifadesi de, 1978 yılında Karabağ'ın Akdere (eski Mardakert) rayonunda, "Bölgeye Gelişlerinin 150 Yılı" anıtını dikmeleri olmuştur.⁷³ 1980'lerde olayların yeniden tırmanmasıyla bu anıt Ermeniler tarafından yıkılsa da, onunla ilgili video görüntüler ve fotoğraflar mevcudiyetini korumaktadır.

19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında çeşitli isyanlar baş gösterdiyse de, 1918 yılına kadar Karabağ bölgesi, Çarlık Rusyası'nda Azerbaycan'ın bir bölgesi olarak (Gence Guberniyası'na bağlı olarak) yer almaya devam etmiştir.

2) Karabağ Sorununun Doğuşu

19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında Kafkasya'da yaşayan Ermeniler, hızlı bir biçimde örgütlenmeye başlamıştır. Bu yapıların en önemlisi 1890 yılında kurulan "Taşnaksutyun Komitesi" olmuştur. Komite, daha çok Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarını kapsayan bir Ermeni devleti kurmayı amaçlamaktaydı. Bu dönemde genişlemecilik peşinde olan Ermeni örgütleri, Çarlık Rusyası yönetimi altındaki topraklara ilişkin iddialarını pek dile getirmemekteydiler. Bunun nedeni, tarihsel süreçte hep işbirliği yaptıkları Ruslarla, ilişkiyi bozmama isteği olmuştur. Genelde iyi olan ilişkiler, 1719 yılında Çar I. Petro'nun, Rus Ortodoks Kilisesi mensuplarına tanınan hakları ülkesinde yaşayan tüm Ermenilere de vermesi ile daha da pekişmişti.⁷⁴

Bir yandan Çarlık Rusyasının halkları kaynaştırma isteklerinin Ermeni milliyetçiliği ile çatışması, diğer yandan da Rus Ortodoks Kilisesinin Ermeni Gregoryan kilisesini kendisine birleştirme çabaları bu yakın ilişkiyi bir süre için zayıflatmıştır. Fakat etnik

72 "Opisanie Karabaxskoy provintsii, sostavlennoe v 1823 godu, po rasporyajeniyu glavnoupravlyayuşego v Gruzii Yermolova, deystvitelnim statskim sovetnikom Mogilevskim i polkovkimom Yermolovom 2-m. Tiflis, 1866, s. 415"den aktaran **Sovet Dövründe Azerbaycan Xarici Siyaseti (1920-1939)**, Bakü, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, 2012, s. 135.

73 İğrar Aliyev, a.g.e., ss.75-78.

74 Ali Arslan, "Rusların Güney Kafkasya'da yayılmalarında Ermeni Eçmiyazin Katogigosluğu'nun Rolü", **Kafkas Araştırmaları**, Sayı 2, 1996, s. 21.

çatışmaların başlaması, ilişkileri eski seyrine sokmakta geç kalmamıştır. Kafkasya'daki milli uyanış hareketleri de bu etnik çatışmalara paralel olarak gelişmiştir. Özellikle 1905 yılı tarihe Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasındaki kanlı çatışmalar yılı olarak geçmiştir. Olaylar Şubat 1905'te bir müslümanın (Azerbaycan Türkünün) Taşnaklar tarafından öldürülmesiyle tırmanmıştır.⁷⁵ Azerbaycan'ın çeşitli yerlerinde, özellikle de Karabağ ve Gökçe bölgelerinde her iki taraftan karşılıklı olarak çok sayıda insan öldürülmüştür. Her iki toplumun bazı aydın kesimleri, aslında Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasında düşmanlık bulunmadığını, olayların Ruslar tarafından kışkırtıldığını dile getirmiştir. SSCB kurulduktan sonra 1905 olaylarına değinirken, her zaman bu olayların Çarlık yönetimince düzenlendiği ifade ediliyordu. Çarlık Rusyası yetkililerinin bunu yapmasına neden olarak da, işçi hareketlerinin engellenmeye çalışılması, toplumların Çarlığa karşı mücadeleden yayındırılması için birbirleri ile mücadeleye yönltilmeleri gerektiği gösterilmekteydi.

Olayların ilk aşamasında örgütsüz Azerbaycan toplumu karşısında Taşnaksütyun örgütünün varlığı Ermeni tarafının elini güçlendirmekteydi. Rus polisinin döneme ilişkin verilerine göre 20. yüzyılın başlarında yaklaşık 165 bin üyesi, 100 bin kişilik askeri birliği bulunan bu örgüt Bulgaristan'da askeri eğitim kampına, Londra'daki Ermeni Milli Bankası'nda 1 milyon funt sterlin paraya sahipti. Taşnaksütyun Kafkasya'da enerji iyi örgütlenmiş silahlı gruptu ve sadece Kafkasya'daki Ermeni olmayan yerel halklara karşı değil Rusya yetkililerine karşı da terör saldırıları gerçekleştirebilecek kapasiteye sahipti. Dönemin şartlarını iyi kullanarak ve bazı dönemlerde de dış destek olarak bu kapasiteye erişen Taşnaksütyun karşısında Rus ordusuna dâhi doğru dürüst alınmayan ve silahlı örgütlere sahip olmayan Azerbaycan Türklerinin kendilerini savunmaları çok zordu.

1906 yılında da devam eden olaylar, aynı yılın Temmuz ayından itibaren yerini genel bir sessizliğe bırakmıştır. Tarihsel açıdan ve Çarlık Rusyası açısından önemli olayların yaşandığı 1906-1918 yılları aralığında iki toplum arasındaki çatışmalar durmuştur. Hatta bir sıra konularda beraber hareket ettikleri de görülmüştür.

Fakat 1917-1918 yıllarında gelişen olaylar, yeniden iki toplumu karşı karşıya koymaya başlamıştır. 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Rus Duması bırakılmış, Dumanın Kafkaslardan olan üyeleri Transkafkasya Konfederasyonu'nu oluşturmuşlardı. Bu tarihlerde Rusya'da iktidarı ele alan Bolşevikler "Milletlerin Haklar Bildirisi" ile her milletin kendi geleceğini tayin etmesi ilkesini kabul ettiklerini açıklamışlar ve bunu sonucunda bölgede bir güç boşluğu oluşmuştu. Ayrıca, Ermenilerin Osmanlı'ya yönelik toprak taleplerinin ve Doğu Anadolu'da yaptıklarının cevabı mahiyetinde,

75 Swietochowski, a.g.e., ss. 68-69.

Osmanlı ordularının Doğuya doğru hareket yapması beklenmekteydi. Böylesine bir beklenti, Ermenileri hızlı bir biçimde silahlanmaya sevk etmiştir. Bu, aynı zamanda müttefiklerin Osmanlı'ya karşı Kafkasya'da bir güç oluşturma planlarıyla da üst üste düşmekteydi. Taşnaklar önderliğinde silahlanan Ermeniler, Doğu Anadolu'yla beraber Azerbaycan'a ait bölgelere de saldırmaya başlamıştır.

Bu gelişmeler, Rus ordusunda askeri eğitim alamayan ve askeri teçhizatı bulunmayan Azerbaycan Türkleri için oldukça endişe verici durum oluşturmuştur. Nitekim Mart 1918'de, diğer bölgelerle beraber Ermenilerin pek bir yoğunluk oluşturmadıkları Bakü'de de toplu Türk katliamları yaşanmıştır.⁷⁶

Bu süreçte, Bolşeviklerin de Milliyetçi Ermenilerle işbirliği yapması olayın ilginç yönlerinden birisini oluşturmuştur.⁷⁷ Katliamların büyük boyutlara ulaşması, bu çerçevede Bakü'de ve Azerbaycan'ın bir sıra başka şehirlerinde 30 bin civarında Türk'ün öldürülmesi üzerine çok sayıda Azerbaycan Türkü Bakü'yü terk etmek zorunda kalmıştır.⁷⁸ Olayların bu şekilde gelişmesi, Transkafkasya Konfederasyonu'nun varlığının sorgulanmasına neden olmuştur. Mayıs sonlarında anlaşmazlıkların daha da şiddetlenmesi nedeniyle Transkafkasya Konfederasyonu dağılma sürecine girmiştir. Karabağ bölgesi ise, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra da onun içinde yer almaya devam etmiştir. Hatta bu dönemde yeni kurulmak üzere olan Ermenistan'ın başkentinin neresi olacağı konusunda tartışmalar yapılırken de Karabağ sorunu da gündeme gelmiş, bu çerçevede günümüzde de Azerbaycan iç politikasında tartışma konusu olan ve bazen ihanet olarak da değerlendirilen bir süreç yaşanmıştır. Bu dönemde Transkafkasya Konfederasyonunun dağılması ile üç yeni devlet kurulurken bu devletlerin başka devletlerle görüşmeler yapmaları, antlaşmalar imzalamaları ve bağımsızlıklarını güçlendirmeleri için kendi aralarındaki sınır çizgilerini ve başkentlerini belirlemeleri konusu da ortaya çıkmıştı. Ermenistan devletini ilan eden siyasal güçler Azerbaycan tarafında yaptıkları müracaatta "Aleksandropol'un (Gümrü-A.A.) Türklerin kontrolüne geçtiğini ileri sürerek başkent olarak Erivan'a ihtiyaç duyduklarını ileri sürdüler. Konu Azerbaycan Milli Konseyinde de görüşüldü. Bakanlar Konseyi Başkanı Feteli Han Hoylu Azerbaycan Milli Konseyinde 29 Mayıs 1918'de yaptığı konuşmada bölgesel koşulları da dikkate alarak Ermenistan'ın talebine itiraz edilmemesi gerektiğini ileri sürdü. O sıralarda Erivan'ın nüfusunun çoğunluğunu Azerbaycan Türkleri teşkil ettiği için bu kentin Azerbaycan sınırları içerisinde kalması gerektiğini ileri sürenler oldu. Yoğun tartışmalar sonrasında itirazlara rağmen çoğunluk dönemin şartlarını (genel olarak Kafkasya'nın durumunu, Kafkasya'da üç yeni cumhuriyetin ku-

76 Samuel A. Weems, *Armenia Secrets of a "Christian" Terrorist State*, St. John Press, Dallas, 2002, s. 59.

77 Swietochowski, a.g.e., ss. 154-159.

78 Yıldırım, Özönder, a.g.e., s. 16.